

3. VÝVOJ ČESKÉ ANTHROPONYMIE

3.1 ANTHROPONYMIE V LETECH 1000–1300

Antroponymie 10.–13. století je poznatelná především z bohemik (tj. jednotlivých českých slov v cizojazyčných textech, která písař nemohl nebo nechtěl přeložit). Do poloviny 13. stol. totiž neexistovaly souvislé české texty, takže při studiu počátečního období češtiny i její antroponymie jsme odkázáni na nesouvislé písemné památky. **Hlavní zdroje bohemik:**

1. **listiny** (CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, 1907–2006), z nich zvláště ty, které stvrzují prodej či darování majetku (dary dostává především církev);
2. **nekrology/nekrologia** – nejdůležitější je Nekrolog podlažický;
3. **prameny narativní**, zvláště Kosmova kronika (její rukopisy z 12. a 13. stol.);
4. **rekonstrukce antroponym z oikonym**. Nezbytným předpokladem pro správnou rekonstrukci osobního jména je dobrá znalost jednotlivých historických dokladů příslušného oikonyma a k tomu dobrý přehled o existujících antroponymických typech, jinak by se mohlo stát, že budeme rekonstruovat jména, která nikdy neexistovala. Např. August Sedláček ve svém Místopisném slovníku historickém (1908) předpokládal OJ *Dvakač*, a to na základě MJ *Dvakačovice* (podle *Petr – Petrovice* apod.). Pozdější doklady však ukázaly, že *Dvakačovice* vznikly ze spojení *dvé* (dvoje) *Káčovice*. V dějinách onomastiky je mnoho chybných výkladů a rekonstrukcí, protože dříve nebyly známy zákonitosti tvoření vlastních jmen, ani jejich slovotvorné prostředky, ani stará čeština. Jan Kollár vykládá italské *Apeniny* z českého jména *Vápeniny*. V CDB je zápis *Nausa*, editor v r. 1907 jej rekonstruuje jako *Náuša* a v této nesprávné podobě se jméno dochovalo do dnešních dnů (příjmení *Náuša*). Ve skutečnosti je to *Navša*.

Staročeský parasystém antroponym navazoval na obdobný systém praslovanský, o čemž svědčí jak stejné typy jmen, tak konkrétní jména (*Jaroslav*) doložená v různých slovanských jazycích. Je třeba připomenout, že vedle závazné funkce pojmenovací a identifikační plnila osobní jména v nejstarších dobách i funkci sociální, tj. zařazovala do určité třídy. Starší odborná literatura uvádí, že v nejstarších dobách měli lidé urození složená jména (*Bořivoj*), zatímco neurození

jednoduchá (*Milota*), ale antroponymický materiál 12.–13. stol. ukazuje, že tato zvyklost již nebyla striktně dodržována (srov. *Jeníkus miles* [rytíř] a dušník, tj. poddaný, *Bogučaj(a)*). Ženská jména jsou z té doby doložena jen ojediněle, nadto ze zápisu jména většinou není patrné, zda jde o jméno mužské nebo ženské. Jména obojího pohlaví totiž mohla končit na *-a*; ženská jména se tak tvořila přechylováním od mužských (*Bogumil – Bogumila*), mužská byla nejčastěji formální hypokoristika (muži *Milgost* i *Milogosta*). Pohlaví pojmenované osoby je zjištěitelné jen tehdy, je-li antroponymum provázeno zpřesňujícím údajem: *miles Boguška*.

Jména domácí

V dávných dobách se prvotní antroponyma vyvinula z těch slovotvorných typů apelativních, které nejvíce vyhovovaly pojmenovacím motivům antroponym. Jména vznikala především na základě následujících motivů: **podle nějaké činnosti** – jim odpovídala zejména apelativní jména činitelská, **podle vlastností tělesných a duševních** – jména nositelů vlastnosti; k vyjádření **oslavných motivů** sloužila kompozita (*Svatopluk*).

Charakteristické rysy nejstarší české antroponymie jsou oficiální jednojmennost a jména psl. původu (to dnes není). Z toho vyplývá, že bylo potřeba velkého množství osobních jmen, aby se stejná jména příliš často neopakovala. Ztrácela by pak svou identifikační funkci. Tato potřeba dostatečně bohatého inventáře antroponym významným způsobem aktivizovala slovotvorné schopnosti češtiny. K tvoření osobních jmen sloužilo asi 90 přípon, které se připojovaly k plným a různě zkráceným základům (*Antonín – Tonda, Jan – Janda*). **Toto velké množství antroponymických slovotvorných typů se stalo nejvýraznějším rysem antroponymie 10.–13. století.**

Základní typy antroponym 10.–13. století

Většina jmen byla utvořena derivací, a to nejčastěji sufixací a konverzí, protože některé jejich apelativní slovotvorné typy jsou vhodné k vyjadřování pojmenovacích motivů antroponym.

1. **Antroponyma vyjadřující charakteristiku nositele jména na základě některé jeho vlastnosti (tělesné, duševní).** K vyjádření tohoto pojmenovacího motivu sloužila především jména nositelů vlastnosti a názvy vlastností (prostřednictvím abstraktních apelativ majících schopnost významové iradiace – *Dobrota*, tj. dobrý člověk). Často se odvozovala od základů adjektiv – *Dobrák*, dále vznikala substantivizací/konverzí adjektivum > substantivum, ale využívá se zejména jejich

jmenný tvar – *Glúp, Glúpa* (srov. stč. *mlád, mláda*), *Medl, Medla* (stč. *medl*, tj. mdlý). Tento základ obsahuje např. název brněnské městské části *Medlánky*; *Medlánky* představují deminutivum k *Medlany*, tj. akuz. pl. k *medlané* 'obyvatelé sídlící u **Medly*, tj. mdle tekoucí vody', poblíž se rozkládá antonymní toponymum *Bystrc*, původně 'bystrý potok'. – Nejrozšířenější byl nositelský sufix *-ek* (*Črnek, Mládek, Dobrek*). Středně produktivní byly *-oň* (*Šchedroň*), *-oš* (*Dobroš, Miloš*), *-ec* (*Glupec, Krupec – krupý* 'hrubý'), *-ík* (*Malík, Milík*). Ostatní sufixy byly sporadické, např. *-ák* (*Dobrák*), *-áč* (*Bradáč*), *-ýš* (*Malýš*), *-úch* (*Milúch*), *-úš/-uš* (*Malúš/Maluš*).

2. **Antroponyma charakterizující pojmenovanou osobu na základě její určité činnosti nebo události s ní spojené.** Tvoří se podle vzoru apelativních jmen činitelských (*Rváč*), dějových nebo výsledků děje (*Potěcha, Svár* – na základě jejich schopnosti významové iradiace – abstrakta se přenáší na konkréta). Často se užívají konvertované útvary typu *Blúd* 'bloud', *-a* (*Hovora* 'kdo mnoho nebo rád hovoří'). Nejvíce zastoupen je však sufix *-en* navazující na pasivní participia *n-ová* (*Milovan/Milován*), v nejstarších dobách (psl.) mohly mít i význam aktivní. O něco méně častá byla jeho feminní podoba užívaná i pro muže (*Chválena/Chvalena*). Ostatní formanty jsou ojedinělé, mezi nimi je už doložen typ *Vstal*, který se později uplatnil v příjímách a poté v příjmeních (*Navrátil*).
3. **Antroponyma vyjadřující vztah k jiným osobám, rodině, bohu..., odvozená ze základů substantivních,** jsou slovtvorně diferencována nejvíce. Původně se tvořila podle vzoru deminutiv, jimiž se často odlišovaly děti od rodičů se stejným jménem (*Bohuška* – syn, *Bohuš* – otec), a proto tato deminutivní funkce sufixu často přecházela v hypokoristickou (v rodinném prostředí) a později s proniknutím jména na veřejnost ve formálněhypokoristickou (bez expresivní funkce). Produktivní byly především sufixy *-ek* (*Janek, Petrek*), *-ík* (*Pavlík*), dále suf. *-ka* (*Sobotka*). Ve funkci přechylovací se uplatňoval formant *-a* (*Budislava* < *Budislav*), u mužských jmen měl funkci formálněhypokoristickou (*Milogosta* < *Milogost, Kuna* < *Kunrát*), podobně sufix *-ka* (*Marek* – *Marka*). Významný a středně produktivní byl patronymický sufix *-ic'*, který tvořil synovská pojmenování. Vystupoval výhradně ve funkci příjímí, tj. druhého, doplňkového jména; nikdy se takové jméno nevyskytlo samostatně, tj. jako oficiální osobní jméno: *Smil Ondřejovic'*. Jak napovídají funkce užitých sufixů (deminutivní, formálněhypokoristická, přechylovací), odvozovaly sufixy především od antroponym. **Proto se zde mohlo nejdříve a v největší míře rozvinout parasystémové, specificky onymické tvoření.**
4. **Antroponyma motivovaná vztahem k místu** jsou ojedinělá. V této době k nim lze zařadit např. jména prefigovaná (*Podles*).

Vznik parasystémového tvoření

Derivací se původně tvořila osobní jména vyjadřující obdobné pojmenovací motivy jako apelativa: *L'utoš* – *mrzkoš* 'mrzký, tj. nečestný, odporný, člověk', *Malýš* – rostlina *černýš*. Tyto formace si sice uchovaly souvislost s příslušnými slovtvornými typy apelativními, ale jako propria, jejichž nejdůležitějším úkolem je individualizace pojmenovávaného, vstupovaly do mnohem důležitějších vztahů s antroponymy se stejným základem (*L'utoš* – *L'utobor*, *L'utslav*) i se stejnými polyfunkčními formanty (*Dobrek* < *dobryj*, *Jarek* < *Jaroslav*). Na pozadí existujících dvojic různého původu (*L'utoš* – *L'utslav*) nabyl sufix *-oš*, původně nositelský (*běloš*), funkce formálněhypokoristické, tj. začal být vnímán jako prostředek, který utvořil hypokoristikum *L'utoš* < *L'utslav*. Na základě přehodnocení své funkce (nositelské ve formálněhypokoristickou) se začal spojovat – na rozdíl od sufixů nositelských – se základy verbálními a substantivními: *Vitoš* < *Vít*, *Mstoš* < *Mstidruh*. Ale tyto případy byly spíše ojedinělé, protože původní spojení sufixu *-oš* s deadjektivními názvy nositelů vlastnosti tomuto volnějšímu spojování zprvu bránilo. Dnes je to běžné: *Petoš*. V nejstarší době, tj. do 13. stol., sehrál sufix *-oš* stejně jako další původně apelativní formanty jinou, mnohem důležitější úlohu. Stal se východiskem pro tvoření dalších slovtvorných prostředků, tentokrát už formálněhypokoristických. Na pozadí četných osobních jmen se stejnými základy ztrácela antroponyma jednoznačnou slovtvornou strukturu a připouštěla tzv. perintegrace, tj. druhotné rozložení morfémového materiálu vedoucí k jeho jinému členění. (Morfém – nejmenší útvar realizovaný v textu, mající ustálenou formu i význam; kořeny, sufixy, prefixy, koncovky...). Výsledkem těchto perintegračních procesů, většinou stupňovitě prováděných, byla řada nových, specificky antroponymických formantů, jež se ve funkci formálněhypokoristické připojovaly ke všem základům, bez slovnědruhového omezení: U jména *L'utoš* z *l'útý*, chápaného jako hypokoristická obměna jména *L'utobor*, se vyvinul sufix *-š* a ten se začal spojovat s různými základy: *Bogu-š*, *Sby-š*. Pod vlivem složených jmen s odlišným konexem nebo se stejnými základy v různých pozicích nastávaly další perintegrace: Na pozadí jmen jako *Dobrogost*, *Gostomil* se sufix *-š* u jména *Gostiš* < *Gostimil* apod. chápe jako *-iš*. Suffix se osamostatnil a odvozoval další jména: *Petr-iš*, *Jan-iš*.

Nejčastější formálněhypokoristické formanty (spojitelné se všemi druhy antroponymických základů): *-ata* (*Kubata*, *Črn'ata*, *Lovata*, *Dom'ata*), *-š* (*Bratruš* < *Bratrumil*, *Veliš* < *Velislav*, *Sbyš* < *Sbyslav*, *Svoš* < *Svojbog*), *-en* (*Kuben*, *Glupen*, *Stojen*).

Prefixace byla rovněž starobylá, ale málo využívaná: *Bezděd* (srov. *Bezděz*), *Nemír* (stč. *nemír* 'roztržka'), *Pr'ědmír* – asi výsledek parasystémového tvoření. Dále se uplatňuje způsob prefixálně-konverzní (*Pr'ěmil* 'přemilý', tj. původně adjektivum

ve jmenném tvaru se stává substantivem). Konverze – mění se slovní druh a někdy i gramatický rod (*Nekrasa, Nemoj, Nedoma*).

Významný byl i podíl **kompozice**. Její první antroponymické typy se vyvinuly z těch typů apelativních, které vyhovovaly pojmenovacím motivům antroponym, např. jméno *Dobrohost* na pozadí apelativa *dobrohost* 'dobrý host, hrdina'. Antroponymická kompozita byla oblíbená zvláště u šlechty. Důvod je jasný: prostřednictvím dvou autosémantických základů byla složená jména schopna blíže a více charakterizovat svého nositele (*Milík* x *Milouj* 'milý strýc', *Ludmila, Bohumil*) a vedle toho i vyjadřovat nejrůznější pojmenovací motivy oslavného charakteru: *Svatopluk* 'ten, kdo má mocné vojsko'.

Základní typy antroponymických kompozit

1. Nejproduktivnější typ představují antroponyma s předním členem verbálním a zadním substantivním: *Budivoj* 'povzbuzovatel vojska'; 2. středně produktivní typy: antroponyma s předním členem adjektivním a zadním substantivním (*Dobromysl* 'mající dobrou mysl'), antroponyma s předním členem adjektivním a zadním verbálním (*Svatobor* 'mocný bojovník'), jména s předním členem substantivním a zadním verbálním (*Vojtěch* 'útěcha vojska'). 3. Z ostatních jmenujme alespoň typ *Mojmír* 'můj mír', tj. s předním členem pronominálním a zadním substantivním, nebo antroponyma s předním členem substantivním a zadním adjektivním – *Bogumil* 'bohu milý'. Repertoár složených antroponym byl doplňován parasystémovým tvořením spočívajícím ve volnějším spojování komponentů (bez ohledu na jejich sémantiku, protože ji nepotřebují): *Lutomír, Lutslav*.

Repertoár nejstarších jmen doplňovala vlastní jména metaforická, metonymická (*Vlk, Dunaj, Hlava*), **přací** (*Medvěd* 'ať je silný jako medvěd') a **ochranná** (*Děd* 'ať pojmenovávaného ochraňuje děd', *Nemoj*). K nejstarším jménům s apelativním základem patří: *Bába, Čáda* 'dívka', *Král; Býk, Kočka, Kozel, Osel, Kavka; Kalina, Květ; Vrch, Mramor; Mír, Krása*.

Některá jména svědčí o tom, že jménům byla přisuzována magická síla stejně jako v předčeském období. K přacím nebo ochranným jménům patří asi *Bába*, k přacím *Dobrožizn*, k oklamání démonů mohla sloužit jména *Nekrasa, Čáda* apod.

Ve 13. stol. je česká antroponymie již plně rozvinuta a odpovídá požadavkům své doby. K pojmenování a individualizaci osoby pomocí jediného jména slouží rozsáhlý, značně slovo tvorně diferencovaný soubor jmen, který se stal základnou pro

všechny druhy pozdějších antroponym: křestní jména, příjímí, příjmení, hypokoristika a přezdívky, srov. např. jména *Jaroslav*, *Beneš*, *Šchedroň*, *Pavlík*, *Sobotka*, *Mládek*, *Kočka* ze 12.–13. století a stejně znějící současná jména *Jaroslav* (křestní jméno), *Beneš* (příjmení, dříve příjímí), *Štědroň* (příjmení, dříve příjímí), *Pavlík* (hypokoristikum, dříve příjímí, dnes příjmení), *Sobotka* (dříve příjímí, dnes příjmení), *Mládek* (příjmení a také přezdívka, např. pro studenta příjmením *Stárek*), *Kočka* (dříve příjímí, dnes příjmení a přezdívka).

V repertoáru osobních jmen hrála velmi důležitou roli jména přejatá

Od počátku češtiny pronikají do českých zemí antroponyma cizí a jejich počet postupně vzrůstá. Německá jména přinášejí německé manželky Přemyslovců se svými družinami, němečtí rytíři, církev a kolonisté usazující se na našem území. Přemyslovci dostávají německá jména (např. v 11. století kníže Oldřich, Konrád I. Brněnský, Ota Olomoucký) a podle tohoto vzoru se německá jména šíří také do šlechtických rodů (*Oldřich z Hradce*). Antroponyma původu hebrejského (*Daniel*), latinského (*Pavel*) a řeckého (*Ondřej*) přicházejí do českých zemí s křesťanstvím, proto bývají označována jako jména církevní. Velká část přejatých jmen zdomácněla a stala se východiskem pro tvoření formálních hypokoristik: *Konek z Konrád*, *Kolda z Nikolaus*. První vlna křesťanských jmen spadá do 13. stol.

V té době žila v českých zemích početná komunita židovská. Při volbě jmen se Židé drželi především vlastních tradic (např. *Izák ben Mosche*), podrobněji Pěkný, 2001.

Hebrejská jména, popř. aramejská (tj. jména vzniklá u semitských kmenů sídlících v Sýrii a na území Předního východu) byla světská i náboženská. Jsou jednoduchá (*Jonáš* 'holub', *Sára* 'paní', *Zuzana* 'lilie', *Šalomoun* 'pokojný'), složená (*Benjamín* 'syn štěstí') i větná (*Eliáš* 'Jahve je mým bohem'). Jsou tvořena na základě obecně platných pojmenovacích motivů stejně jako jména slovanská, viz výše. V židovských jménech vystupovaly dvě podoby božího jména: *Éli* – *Eliška* 'Bůh je má přísaha' a *Jahve* – v různých zkrácených podobách, např. v *Jan z Jochánán* 'Bůh je milostivý'. První složka je zkrácené jméno *Jahve*. **Ukázka vágnosti výkladů:** *Gabriel* se vykládá buď jako 'muž boží', nebo 'přemohl mne bůh'.

Jména řecká

Jména svobodných Řeků byla většinou složená (*Filip*, tj. milovník koní, *Mikuláš*, tj. vítězný v lidu), antroponyma nesložená byla u svobodných Řeků méně častá (*Kleón*), spíše se uplatňovala u otroků, hetér apod. Ovšem v těchto vrstvách bylo přijato křesťanství nejdříve, takže v nich má svůj počátek řada jmen církevních (*Irena* 'mír', *Ambrož* 'nesmrtelný, nebeský').

Jména latinská

Jména latinského původu jsou zajímavá tím, že v nich nejsou zastoupena kompozita. V počátcích rovněž převládala jednojmennost, ale záhy se pro svobodné Římany ujala tříčlenná, popř. čtyřčlenná antroponymická soustava.

Příklady:

Publius Cornelius Scipio Africanus Maior [starší] vzhledem k bratrovi; politik a vojevůdce (236–184 př. n. l.). Podle země, již si podrobil, byl zván *Africanus*. V Africe porazil r. 202 př. n. l. Hannibala. – Taková pojmenování měli hlavně příslušníci vyšších vrstev.

Publius (není jisté) **Cornelius Tacitus**, největší římský historik (asi 55–120 n. l.).

Jednotlivé členy antroponymické soustavy v latinské podobě:

Praenomen, tj. jméno osobní, rodné: *Publius*.

Nomen gentile, tj. jméno rodové, společné všem příslušníkům rodu: *Cornelius*.

Cognomen: přezdívka; nebyla nutná, ale bývalo běžné, že osoba měla cognomina několik (nomen, gen. nominis, nom. pl. nomina), a to zvláště za doby císařské. Cognomina byla buď osobní, motivovaná vlastností pojmenovávaného nebo událostí, která se ho týkala – *Africanus* (za vítězství v 2. punské válce), anebo rodinná, jichž užívaly jednotlivé rodiny téhož rodu k vzájemnému rozlišení (*Scipio*). Rodinná cognomina vznikla z osobních přezdivek jednotlivců, které přešly na potomstvo. Cognomina připomínají celkový tělesný vzhled nebo vlastnosti prvního nositele: *Crassus* 'tlustý', *Lepidus* 'hezký', *Tacitus* 'mlčenlivý'. Mnohdy se k tomu přidávaly ještě další identifikační znaky. Jiná pravidla platila u jmen adoptovaných propuštěnců, žen atd.

Co se týče motivace, byla latinská jména – proti jiným Indoevropanům – většínou střízlivá a věcná.

Jména vyjadřující tělesné a duševní vlastnosti: *Pavel* (lat. *Paulus* už bylo římské příjmení a znamená 'malý'), *Felix* 'šťastný', *Klement* (lat. *clemens*, gen. *clementis* 'vlídný'). Jméno *Caesar* 'dlouhovlasý, kučeravý' se stalo vlivem osobnosti *Gaia Julia Caesara* obecným pojmenováním panovnické hodnosti. Ženská jména se tvoří přechýlením, ale jsou i jména pouze ženská: *Beata* 'blažená', *Klára* 'jasná'.

Někdy se dětem dávala jména podle pořadí: *Primus* 'první', *Sextus*, *Septimus*, *Nona* 'devátá'.

Častá byla **jména označující původ nebo bydliště:** *Havel z Gallus*, tj. Gal, *Lukáš z Lucanus*, tj. pocházející z Lucanie (krajina v jižní Itálii).

Jevy živé a neživé přírody: *Titus z titus* 'holub'.

Tříjmennost zanikla s pádem Římské říše. Do repertoáru církevních jmen pronikla jednotlivá jména (*Marek* přeneseně 'bojovník'), rodová jména (*Julius* < *Jovilius*, tj. Jupiterův, božský) a také jména prostých lidí, např. otrokyň, hetér, které

umřely mučednickou smrtí za křesťanskou víru a byly prohlášeny za svaté: *Voršila* – stč. obměna lat. *Ursula* 'medvídek'; *Flóra* podle římské bohyně květů.

Od nejstarších dob pronikala do českých zemí jména německá. Např. v rodu Přemyslovců se objevují jména *Konrád*, *Děpold*, *Bedřich*, jejich nositeli jsou též mnozí němečtí mniši (např. břevnovský opat *Meinhard*). Také čeští kněží dostávali po vysvěcení německá jména. Sv. Vojtěch přejal jméno svého učitele Adalberta. *Přemysl* dostal jméno *Otakar*. Později (od 13. stol.) přicházeli němečtí rytíři a německy mluvící kolonisté.

Oblíbena byla např. jména *Konrád* 'smělý v radě', *Bedřich* 'mocný, bohatý mírem, mírumilovný vladař', něm. *Friedrich*, lat. *Fridericus*, *Jindřich* 'vládce domu, domova', *Otakar* 'majetek zachovávající'.

Jak patrně z uváděných příkladů, převládala jména složená: *Bedřich* 'mocný, bohatý mírem'. Jména často obsahují komponenty *-hart* 'statný, tvrdý' (*Bernard*, *Richard*), *-wolf* 'vlk' (*Adolf*, *Rudolf*), *-olt* < *walt* 'vláda' (*Bertold*), *-rat* 'rada' (*Konrád*) atd. Nesložené jméno *Karel* 'svobodný muž, chlap' pochází ze staroněm. *kar(a)l*, psl. *korľ*; podle jména Karla Velikého se jméno stalo v některých jazycích označením panovnické funkce (čes. *král*).

K nejčastěji užívaným jménům cizího původu patří: *Conradus* (*Cunradus*), *Heinricus* – z něm., *Johannes* (*Jan*) – z hebr. a *Petrus* – z řeč. Poměrně hojně jsou doložena též jména *Albertus* (*Adalbertus*), *Arnoldus*, *Bertoldus*, *Fridericus*, *Gotfridus*, *Hermannus*, *Marquardus*, *Otto*, *Odalricus* (*Ulricus*, *Oldrich*) – z něm., *Andreas*, *Georgius* (místy střídané u téže osoby adaptovanou podobou *Jurík*), *Stefanus*, *Theodoricus* – z řeč., *Martinus*, *Paulus* – z lat., *Jacobus* (*Jakub*) – z hebr. (Jména jsou uváděna ve svých nejčastějších podobách.)

Míru využití jednotlivých šlechtických jmen významně ovlivňovala rodová jména, popř. jména v rodu oblíbená. (V historické literatuře je jako rodové jméno označováno antroponymum, jež se v určitém rodu uplatňuje častěji a opakuje se v průběhu generací, takže jeho obliba (a užívání) se stává jedním z charakteristických rysů rodu.) Při volbě jména pro urozené lidi hrálo rodové jméno důležitou roli. Např. rodová jména Hradišiců byla od 12. do poloviny 13. století *Hradiš* a *Slávek*, od 14. století se jejich rodovým jménem stává *Boreš* (okolo roku 1400 žilo několik jeho nositelů). *Častolov* bylo rodové jméno Lichtenburků ve 13. století, později se však již neobjevuje a ani žádné jiné rodové jméno je nenahradilo.

Obecně je uznáváno, že až do 13. století převládala jména domácí. Tuto skutečnost potvrzuje Nekrolog podlažický, jediný známý pramen, který údajně obsahuje jména obyvatel z různých sociálních vrstev, kteří žili v českých zemích od poloviny 12. do poloviny 13. století. Vyskytuje se v něm totiž jen 20 % přejatých jmen. V šlechtickém prostředí však bylo přejatých jmen – podle listinného materiálu – mnohem více, a to zejména ve 13. století. Ovšem oba pramenné zdroje se shodují v tom, že antroponyma *Petrus* a *Johannes, Jan* byla v té době s velkou pravděpodobností nejčastěji užívanými jmény cizího původu.

Pojmenovací soustava 10.–13. století

Dosavadní odborná literatura uvádí, že v té době převládala **jednojmennost**, tj. užívání jen jednoho osobního jména. To znamená, že k pojmenování a identifikaci osoby na veřejnosti sloužilo jediné oficiální jméno. Lze si však snadno představit, že při nevelkém repertoáru oficiálních jmen, který vedl k jejich častému opakování, byla identifikace prostřednictvím jediného jména problematická. O tom, jak tato jednojmennost fungovala v praxi, spolehlivě vypovídá antroponymický materiál z 12.–13. stol. (starší, tj. z 10.–11. stol., není ještě dostatečně reprezentativní).

Oficiální osobní jméno

Jednotlivé typy dochovaných písemných památek řeší naznačený problém různě. V latinsky psané literatuře (např. Kosmova kronika) problémy s identifikací osob nejsou, protože jejich antroponyma jsou zasazena do dějového kontextu. V Nekrologu podlažickém se zase téměř důsledně uplatňuje jednojmennost, přestože se mnoho jmen opakuje. Např. jméno *Janek* se v něm objevilo 13krát, tzn. označovalo 13 různých zemřelých osob, dokonce k jednomu dni bývají občas dva zemřelí zapsáni pod stejným jménem bez dalšího doplnění, jako např. *Jakub* v lednu na den sv. Agnes (sv. Anežka Římská – 21. ledna). V případě mrtvých tato nejednoznačnost asi nevadila, neboť Bůh – jako vševědoucí – si jistě spojil prosbu za spásu duše s tím pravým zemřelým, ale jak ukazuje listinný materiál, byla identifikace živých osob na veřejnosti složitější. Zejména při důležitých právních úkonech bylo třeba všechny zúčastněné pojmenovat jednoznačně. Např. v záznamech o darování/prodeji/koupi nemovitého majetku bylo nutné od sebe jednoznačně odlišit dárce a obdarované nebo kupce a prodávající a pokud možno jednoznačně pojmenovat také svědky těchto právních aktů. Ačkoliv i zde se stává, že se některá jména bez dalšího zpřesnění opakují, není to tak časté, jak by se v období jednojmennosti očekávalo.

Např. v listině z r. 1193 jsou svědkové uvedeni takto: *Rús, Olrich, Držislav, Protiva, Jurík filius Slavate, Herman filius Wilhelmi, Jan de Natuniz, Ben frater Budivoji, Ota (!), Výšek, Ota (!), Buguslav, Vojta, Otěvěk, Ugolt, Súda, Počín* (CDB I, 1907,

310). Je velmi pravděpodobné, že pouhým jménem bývaly označovány dobře známé osobnosti z blízkého okolí vydavatele listiny, takže bylo možné, aby dva svědkové vystupovali pod stejným jménem. Jak patrně z úryvku, jsou oficiální osobní jména často doplňována výrazy, které se podílejí na jednoznačném pojmenování a identifikaci pojmenovávaného.

Studium soudobého listinného materiálu v jeho časové posloupnosti umožňuje sledovat dynamiku vývoje pojmenovacích zvyklostí po celé období předpokládané jednojmennosti (do konce 13. stol.). Z jeho výzkumu vyplynulo, že oficiální osobní jména jsou poměrně často doplňována výrazy, které přispívají k jednoznačné identifikaci pojmenovávaného.

Pojmenovací typy

1. oficiální osobní jméno – Držislav.

2. oficiální osobní jméno + výraz/výrazy doplňující.

2.1 oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující. Většinou jde o apelativa, jež vyjadřují příslušnost k církevnímu nebo světskému stavu, církevní a dvorské hodnosti, ojedinele zaměstnání apod. Příklady: *abbas* [opat], *camerarius* [komoří, komorník], *cancellarius* [kancléř], *canonicus* [kanovník], *custos* [strážce], *dapifer* [jídloň, stolník], *dux* [vévoda, kníže], *episcopus* [biskup], *iudex* [soudce, rychtář], *ioculator* [herec, kejklíř], *rex* [král], *regina* [královna], *scriba* [písař], *venator* [lovčí] a další.

Vedle nepochybné funkce zdůraznit významné postavení pojmenovávané osoby (*rex*, *dux*, *abbas*...) pomáhají sociálně zařazující výrazy tuto osobu jednoznačně identifikovat: např. **Jan iudex Bilzinensis** uváděný vedle jiných osob se stejným oficiálním jménem, jako **Jan frater Golas**, **Jan de Natunic** v listině z r. 1192 (CDB I, 1907, 307). I když nejsou doplňující nepropriální výrazy součástí příslušného oficiálního osobního jména, v jednotlivých listinách se opakují a často slouží jako jeho téměř závazné doplnění: 1188 *Grabiš camerarius*, 1192 *Grabiš camerarius* (CDB I, 1907, 293, 307). Vzácně bývají společensky zařazující výrazy dva: 1184 *Florianus prepositus et cancellarius* (CDB I, 1907, 274).

2.2 oficiální osobní jméno + výraz lokalizující (lokalizace se provádí prostřednictvím toponym). Ve 12. stol. jde pouze o několik antroponym uváděných v rámci určité osady: 1180–1182 *Na Mutišově: Sdiměr, Jurík, Sdil'ut, Sulivoj* (CDB I, 1907, 267). Typ *Mysloch de [z] Opatovic* je ještě vzácný, jeho význam vzrůstá až v průběhu 13. stol.

2.3 oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující + výraz lokalizující. Vzhledem k tomu, že jde o texty latinské, mívá lokalizující výraz různou podobu: *Daniel Pragensis episcopus*, *Vladislaus Boemorum rex*, *Soběslaus dux Boemie*.

2.4 oficiální osobní jméno + přezdívka (ve funkci příjmi): 1169 *Bohuš barbatus* [vousatý], 1174 *Boguša Svár*, 1184–1185 *Groznata Calvus* [plešatý] (CDB I, 1907, 218, 239, 276). Prozatím jde o nevýznamný typ.

2.5 oficiální osobní jméno + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného (jeho oficiální osobní jméno včetně různých doplnění, zástupně apelativum nebo zájmeno): *Prěda et filius eius Chval*. V případě, že jsou obě osoby pojmenovány pouhým oficiálním osobním jménem (*Petrus frater Milogosti*), jde o identifikaci vzájemnou („je to ten Petr, který má bratra *Milogosta*“). Ojedinele je druhý a třetí člen tohoto pojmenovacího typu vyjádřen prostřednictvím českého synovského pojmenování se sufixem *-ic'*: 1189 *Jurík Juríkovic'* a táž osoba 1177 *Jurík filius Jurík* (CDB I, 1907, 484).

2.6 oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + označení nadřazené osoby. Je doložen vzácně: 1160 *Kochan dapifer regis* (CDB I, 1907, 196). Zbývá pojmenování jsou tvořena kombinací výše uvedených typů, nemají ustálenou podobu a označují většinou vydavatele nebo příjemce listiny: *dominus Albertus archiepiscopus frater ducis* apod.

Využití pojmenovacích typů ve 12. a 13. století

Typ	Příklad	1158–1197	1279–1283
1.	<i>Držislav</i>	20 %	7 %
2.1	<i>Grabišě camerarius</i>	21 %	10 %
2.2	<i>Bohuslaus de Horka</i>	4 %	30 %
2.3	<i>Daniel Pragensis episcopus</i> <i>Soběslaus dux Boemie</i>	28 %	15 %
2.4	<i>Boguša Svár</i>	0,5 %	1 %
2.5	<i>Petrus frater Milogosti</i>	24 %	17 %
2.6	<i>Kochan dapifer regis</i>	2 %	0,5 %

Vývoj pojmenovacích typů

Do konce 13. století jednojmennost sice přetrvává, využívají se tytéž pojmenovací typy, ale jejich početní zastoupení prochází významnými proměnami. Zjištěné difference mezi oběma sledovanými obdobími ukazují, že vývoj pojmenovacích zvyklostí směřoval od jednojmenné antroponymické soustavy k dvoujmenné.

Typ 1. **oficiální osobní jméno** ustoupil do pozadí.

2. **oficiální osobní jméno + výraz/výrazy doplňující.**

Zmenšilo se početní zastoupení typu 2.1 **oficiální osobní jméno + výraz (výrazy)**

společensky zařazující, ale stále jde o důležitý identifikační znak, který často slouží i poté, co dotyčný člověk již úřad nevykonával, srov. 1279 *Nicolaus quondam* [kdysi] *iudex* (CDB VI, 2006, 146).

Typ 2.2 **oficiální osobní jméno + (dictus) výraz lokalizující** se naopak stal na konci 13. stol. nejvíce užívaným. Objevuje se v každé listině (místy se slovem *dictus* [řečený]): *Wilhelmus de Dúbravic*, *Albertus dictus de Šternberk*. Typické pro šlechtu.

Typ 2.3 **oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + výraz lokalizující** poněkud ustoupil, ale i tak najdeme jeho zástupce ve většině listin: *Thobias Pragensis episcopus*, *Milota camerarius Moravie*, *Margareta quondam regina Bohemie*.

Typ 2.4 **oficiální osobní jméno + (dictus) přezdívka ve funkci příjímí** je nadále zastoupen jen vzácně: *Hanmannus dictus Rufus* [ryšavý].

Typ 2.5 **oficiální osobní jméno + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného** ztratil poněkud na významu, ale pořád je běžně využíván: *Petrus filius Antonii*, *Bruno et Wernherus fratres*.

Typ 2.6 **oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + označení nadřízené osoby nebo instituce** je využíván zřídka: 1276 *Gregorius camerarius domine regine* (CDB VI, 2006, 104).

Ostatní pojmenování, představující v letech 1158–1197 dohromady 0,5% a v období 1279–1283 dohromady 19,5% z celkového počtu zjištěných jmen, uvedené typy přesahují, neboť oficiální osobní jméno je doplňováno různými kombinacemi identifikujících výrazů. Vyskytují se zvláště v případech označení vydavatele listiny a jejího příjemce.

Je třeba zdůraznit, že zpřesňující výrazy nebyly voleny náhodně; jsou součástí specifických, poměrně ustálených typů, jejichž jádro tvoří osobní jméno, a jejich úlohou je přispívat k jednoznačné identifikaci osoby. Vyjadřují „kdo je / čím je pojmenovaná osoba“ (*Sdislaus decanus* [děkan]), „odkud pochází, kde pobývá apod.“ (*Bohuslaus de Horka* [z Horky]), „čí je“ (v pravém i přeneseném významu – *Jurík filius Jurík*, *Jurík Juríkovíc’* [syn Juríkův]), „jaký je“ (*Groznata Calvus* [plešatý]). Vychází z týchž motivů jako antroponyma, a proto mají všechny předpoklady k tomu, aby se staly motivační i materiálou základnou pro jednotlivé druhy českých antroponym, jež vznikaly v souladu s potřebami a úrovní dané společnosti (příjímí, přezdívky, hypokoristika, později křestní jména a příjmení).

I když v listinném materiálu výrazně převažují pojmenování urozených lidí a církevních hodnostářů, je pravděpodobné, že pojmenování neurozených lidí se tvořila obdobně, srov. ojedinělé doklady v CDB: 1218 (v rámci určité obce) *Kozel vinitor cum terra* [vinař], *Mach carpentarius cum terra* [tesař], *Jur'ata piscator cum terra* [rybář] (CDB II, 1912, 56–57). Podobně jsou nazýváni o století později např. neurození obyvatelé Brna a okolí, srov. *Vilúšus carpentarius*, *Jaroslau piscator* apod., viz Období 1300–1500. Jednoznačná identifikace prostých lidí byla nutná proto, 1. aby byli jasně odlišeni od lidí urozených a 2. aby bylo jednoznačně stanoveno, kdo má jaké povinnosti: *se dvěma dušníkoma* [poddanými na záduší] *Bogučějú a Sedlatú*.

Hypokoristika

Kromě oficiálních vlastních jmen byla jako samostatný druh antroponym nejvíce rozvinuta hypokoristika. Vznikala v domácím (neoficiálním) prostředí za účelem odlišení osob stejného jména (*Boguslaus – Boguša, Boguška*). Mnohá z nich pak pronikala s pojmenovávanou osobou na veřejnost, tam ztrácela svou expresivní funkci a přetvářela se v hypokoristika formální (*miles Boguška* [rytíř B.]), jež často vystupovala ve funkci oficiálního osobního jména. Proto se formální hypokoristika hojně vyskytují v listinách a je třeba zdůraznit, že jsou cenným zdrojem pro poznání nejstarších českých hypokoristik a jejich tvoření, neboť pravá hypokoristika z té doby doložena nejsou (pokud neuchoval některá z nich Nekrolog podlažický).

Materiál hypokoristik Nekrologu podlažického prokázal, že v počáteční fázi vývoje staročeských hypokoristik (1160–1230) působily dvě tendence:

1. Upevňování vedoucí pozice k-ových sufixů ve funkci formálně hypokoristické, která navazovala na jejich původní funkci deminutivní. Velmi produktivní (nejčastěji užívaný) je sufix *-ek*, jenž se hojně spojuje jak se základy domácími, nejčastěji zkrácenými, tak se základy přejatých antroponym (*Michálek, Janek, Dulek < Dulcianus; Bogdálek, Gostek, Mojek, Radek, Slávek, Mutíšek < Mutiš*). K dominantnímu postavení k-ových přípon přispívají též středně produktivní (tedy poměrně často užívané) sufixy *-ík* a *-ka*; běžně se spojují i se základy cizích osobních jmen (*Pavlík, Vavřík, Gostík; Benka, Helka, Radka*). V případě ženských jmen mohl mít sufix *-ka* i funkci přechylovací (*Radek – Radka*).
2. Expanze š-ových sufixů a osamostatňování jejich variant. Nejproduktivnější jsou v té době základní sufixy *-š, -ša, -šě*. Tvoří jádro těchto sufixů a prozatím se spojují – až na jednu výjimku (*Barnaš < Barnabáš*) – výhradně se jmény domácími: *Jaroš < Jaroslav, Svoš < Svojbog, Boguša, Bogušě < Boguslav*. Dodatečné spojování takto utvořených formálních hypokoristik se všemi jmény obsahujícími též základ vedlo ke vzniku variant těchto sufixů (viz parasystémové tvoření), např. *-iš, -ušě (Janiš, Petrušě), -eš (Mareš, Boješ), -oš (Vitoš), -uš/-úš (Januš/Janúš)*. Po k-ových sufixech představují jména odvozená š-ovými sufixy druhou nejvýraznější skupinu formálních hypokoristik. Jejich schopnost spojovat se s nejrůznějšími typy zkrácených základů zakončenými na konsonant i vokál (*Gost-ša, Bogu-ša*) je zárukou jejich budoucí produktivity, a jak ukazuje bohatší materiál staročeských antroponym doložených do počátku 15. stol. (viz Svoboda, 1964), měla jejich produktivita vzestupnou tendenci.
3. Repertoár tehdejších oficiálních jmen doplňují ještě další slovtvorné typy formálních hypokoristik, především středně produktivní se sufixy *-ena, -ěna (Daněna, Jur'ena), -ata (Jur'ata, Chvalata, Svojata)* a *-ava (Zorava, Mirava)*.

Příjímí

Počátky konstituování příjímí jako specifického druhu antroponym spadají do 12. století. Jsou to neoficiální jména doplňková, a to nedědičná, nestálá a nezávazná, která bývala v době oficiální jednojmennosti připojována pro jednoznačnější identifikaci ke jménům oficiálním. Byla tvořena podle týchž pojmenovacích motivů a týmiž slovtvornými prostředky jako jména oficiální, proto za příjímí lze považovat jen taková pojmenování, která provázejí jméno oficiální: 1174 *Boguša Svár* (CDB I, 1907, 239); 1240 *Jurík Nosek* (CDB III, 2, 1962, 353); 1253 *Chunradus cognomine Jocularator* (CDB IV, 1, 1965, 454).

V období 12.–13. století se v rámci příjímí vyhranily dva typy: 1. Jména utvořená patronymickým sufixem *-ic'*, připojovaným k plnému základu jména otce (*Jurík Juríkovíc'* a *Jurík filius Jurík*). Příjímí se sufixem *-ic'* se vyskytují výlučně ve spojení se jménem oficiálním. Tento typ sice získal ve 14. století významnější postavení, ale později byl vytlačen typem v podobě nominativu jména otce, který v patronymické funkci nakonec převládl (*Jan Hostislav* 'syn Hostislavův').

2. Příjímí šlechty volené podle jejich sídel (*Bohuslaus de Horka*). Jeho prudký vzestup vyvolala Statuta, vyhlášená v roce 1189 knížetem Konrádem II. Otou, která (mimo jiné) upevnila princip svobodného vlastnictví pozemků a potvrdila dědičnost šlechtických statků (podrobněji Žemlička, 2002, 208). Lokalizující výraz, který umožnil příslušného šlechtice/šlechtický rod jednoznačně identifikovat podle jeho sídla, se již ve 13. století vydělil v rámci příjímí jako jeho samostatný druh, tzv. šlechtický predikát (*de Horka*). Jeho úkolem bylo nejen pojmenovat a identifikovat, ale i demonstrovat držbu pozemků a statků pojmenovávaného, zdůraznit jeho příslušnost k rodu a urozenost. Z toho plyne, že **dvouslovná propriální pojmenování se začala nejdříve uplatňovat u urozených lidí** (oficiální osobní jméno + šlechtický predikát).

Přezdívky

V té době nepředstavují samostatný druh antroponym. Nečetná jména splývají s podobně motivovanými nepropriálními výrazy nebo příjímími (*Bohušě Barbatus/barbatus* [Vousatý či vousatý]), protože všechna tato pojmenování se tvořila na základě stejných pojmenovacích motivů.

V případě dvoučlenných pojmenování považujeme jméno připojené ke jménu oficiálnímu za příjímí (příp. vzniklé z přezdívky), protože vystupuje jako jméno doplňkové, jehož hlavním úkolem je doplnit jméno oficiální a tím přispět k identifikaci svého nositele (*Bohušě barbatus*). Kdyby šlo o pravou přezdívku, existovala by samostatně.

Výzkum antroponym doložených v listech a listinách 12.–13. století poskytl několik nových poznatků:

1. Antroponyma praslovanského původu v druhé polovině 13. století nepřevládají; v té době už mají převahu jména cizí.
2. Oficiální jména jsou od druhé poloviny 12. století často provázena doplňujícími výrazy, které přispívají k jednoznačné identifikaci pojmenovávaného a zároveň poskytují materiálovou a motivační základnu pro formující se doplňková jména nejrůznější povahy (příjmi, šlechtické predikáty, přezdívky).

PRAMENY

CDB: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I (805–1197). ED. G. FRIEDRICH. Pragae 1907; II (1198–1230). ED. G. FRIEDRICH. Pragae 1912; III, 1 (1231–1238). ED. G. FRIEDRICH. Pragae 1942; III, 2 (1238–1240). ED. G. FRIEDRICH ET Z. KRISTEN. Pragae 1962; IV, 1 (1241–1253). ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1965; IV, 2 (1241–1253) Indices... ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1965; V, 1 (1253–1266). ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1974; V, 2 (1267–1278). ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1981; V, 3. Series regestorum. ED. J. ŠEBÁNEK ET S. DUŠKOVÁ. Pragae 1982; V, 4 (1253–1278). Prolegomena... ED. S. DUŠKOVÁ ET V. VAŠKŮ. Pragae 1993; VI.(1279–1283). ED. Z. SVITÁK, H. KRMÍČKOVÁ ET J. KREJČÍKOVÁ; cooperante J. NECHUTOVÁ, Pragae 2006. Sumptibus Academiae scientiarum Rei publice Bohemicae.

KOSMOVA KRONIKA: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. Bretholz, B. (ed.). Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. Monumenta Germaniae historica. Nova series II, 1923.

NEKROLOG PODLAŽICKÝ: Dudík, B. (ed.): *Necrologium Podlažicense*. In: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*. Brünn: Druck von Carl Winkler, 1852, 403–428.

LITERATURA

KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974; PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2001, 2. přepracované a rozšířené vyd.; PLESKALOVÁ, J. *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, 1998; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; Svoboda, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; ŠMILAUER, V. Úvodem. In KOPEČNÝ, F., *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29; ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských*, 2002.

3.2 ANTROPONYMIE V LETECH 1300–1500

Antroponymie 13.–15. století je pokračováním starobylé antroponymie předchozího období. Z této doby je doložena řada písemností bohatých na antroponyma obyvatel českých zemí všech společenských vrstev a obojího pohlaví včetně nedospělých dětí, takže si už lze udělat poměrně dobrou představu jak o způsobech pojmenování a identifikace jednotlivých osob, tak o repertoáru konkrétních antroponym a jejich typů.

Zásadní význam pro staročeskou antroponymii sledovaného období má monografie **J. Svobody Staročeská osobní jména a naše příjmení (1964)**. Obsahuje soupis a rozbor antroponym doložených do 15. století a zasazených do srovnávacího slovanského rámce. Důležitou součástí Svobodova díla je popis staročeského antroponymického materiálu a jeho slovotvorná analýza, která spočívá v uspořádání složených antroponym podle jejich komponentů a v utřídění ostatních osobních jmen podle jejich formantů, ale bez ohledu na konkrétní slovotvorné typy. Např. do stejné skupiny jsou mechanicky zařazena všechna jména se stejným sufixem bez ohledu na jeho konkrétní funkci: *Hlupec, Lovec, Jarec, Domanec, Rukávec* apod. Svobodova monografie nabízí 9 000 antroponym domácího původu a 150 základních jmen cizího původu. Jména jsou však popisována jako celek, bez přihlídnutí k jednotlivým etapám vývoje. Pro poznání repertoáru tehdejších osobních jmen užívaných v českých zemích představuje Svobodovo dílo významný a reprezentativní materiál, ale pro hlubší poznání tehdejšího způsobu pojmenování a identifikace jedince v dané společnosti nestačí; zodpovědět tyto otázky mohou jedině doklady antroponym doložených ve spolehlivých historických pramenech zkoumané v chronologickém sledu.

Jména domácí

Materiálovou bází této subkapitoly tvoří citovaná Svobodova monografie (1964), z ní jsou čerpány též příklady (uvádíme jména v té podobě, jak ji stanovil autor). Tučně jsou značeny velmi produktivní formanty.

1. Antroponyma vyjadřující charakteristiku pojmenovávané osoby na základě její vlastnosti se nadále odvozovala převážně od přídavných jmen. Vzhledem k tomu, že do funkce oficiálních jmen pronikala přejatá jména světecká (popř. jejich formální hypokoristika), začínají se domácí jména tohoto typu uplatňovat jako jména doplňková (příjímí, méně často přezdívky). Nadále jsou nejvíce

využívány slovtvorné typy se sufixy *-ec* (*Hlavatec, Holec, Malec, Hrubec, Ohavec, Šedivec, Vzteklec*) a *-ek* (*Hubének, Kadeřávek, Novek, Stárek, Štědrek*). Ostatní sufixy jsou k vyjádření uvedeného motivu užívány méně často – *-ík* (*Holík, Křivík, Ščedřík*), *-ák* (*Mrzák, Mudrák*), *-a* (*Naduta, Škaředa, Mrzata*), *-oň* (*Chudoň, Maloň, Mladoň, Tichoň, Zloň*), nebo jen ojediněle – *-áč* (*Holáč, Naháč*), *-och* (*Črnoch, Dobroch*), *-oš* (*Běloš, Dluhoš*), *-úš/uš* (*Bělúš, Drahuš*), *-ýš* (*Bělýš, Černýš, Mokryš*).

Při vyjadřování vlastnosti pojmenovávané osoby hrají důležitou roli **antroponyma vzniklá konverzí adjektivum** (složené, ojediněle jmenné deklinace) > **substantivum provázenou onymizací**: *Krut, Mlád, Such, Dobra, Mlada, Zlata; Čistý, Črný, Dlhý, Črvený, Hezký, Hlupý, Chlupatý, Múdrý, Nový, Sbožný, Silný, Spravedlivý, Šilhavý, Škaředý, Šmatlavý, Špinavá, Tlustá*.

Vlastnost pojmenovávané osoby může být vyjádřena také metaforicky i metonymicky, ale u takových jmen není většinou znám jejich konkrétní pojmenovací motiv: *Medvěd, Pštros* (možná je i motivace domovním znamením). Vlastní jména metaforická i metonymická nacházejí své uplatnění při tvoření příjmí a přezdívek (*Psie Hlava, Suchý Črt, Anděl*).

Ve srovnání s antroponymy vyjadřujícími ostatní základní pojmenovací motivy zůstávají jména s adjektivním základem nadále nejméně početná.

2. Antroponyma charakterizující pojmenovanou osobu podle její určité činnosti nebo události s ní spojené jsou většinou odvozena od sloves na pozadí apelativních slovtvorných typů s podobnou motivací (podrobněji viz Období 1000–1300), méně často od substantiv (na pozadí apelativních jmen konatelských). Všechny sufixy užívané ve 13. století se uplatňují i v této době, ale jejich produktivita se změnila. Nejvýznamnější místo zastává sufix *-l*, který tvoří antroponyma od nedokonavých sloves podle vzoru činitelských jmen stejné struktury – *Čenichal, Číhal, Mazal, Obědval, Přeléval, Shýbal, Smýkal*. Patrně na jejich pozadí vznikala jména z participií l-ových dokonavých sloves, která jsou odrazem určité události (např. *Jan Ztratil kolo*, později *Jan Ztratil*): *Praskl, Přivřel, Přibyl, Rozbořil, Vyběhl*. Jde o typy starobylé, neboť jsou doloženy – byť zcela ojediněle – už ve 13. století. Od 14. století vzrůstá jejich produktivita a pokračuje i v dalších obdobích, srov. např. frekvenci dnešních příjmení *Pospíšil, Navrátil*.

Významné postavení si uchovaly typy se sufixy *-a* (*Blekta, Skřípa, Skuhra*), *-n/-en* (*Mučen, Odřen, Trpěn*) a *-o* zařazující k o-kmenům (*Spěch, Trk, Vývrat*). Oproti období předchozímu jsou ve větší míře užívány i některé další formanty, např. *-č* (*Hadač, Kopáč, Palič, Sekáč*), *-ka* (*Hovorka, Lapka, Ščebetka*), *-an* (*Běhan, Kulhan, Šilhan*), *-ek* (*Húdek, Plaček*), *-ák* (*Čihák, Lapák, Řehták, Zpěvák, Žebrák*), *-ec* (*Chodec*,

Lovec, Pištec, Sečec). Konverze deverbální adjektivum > substantivum provázená onymizací je ojedinělá: *Šmatlavý, Zpěvavý*.

Charakteristiku pojmenovaného na základě činnosti nebo určité události podávají i **složená antroponyma**: *Třasohlávek, Hrachojedek, Koněberka*. V těchto případech je velmi pravděpodobné, že jde o přezdívky, popř. o přezdívky ve funkci příjmí.

Motivací patří do této skupiny **antroponyma desubstantivní** utvořená podle vzoru jmen konatelských: *-ář/-ař*, po přehlásce 'á > ie, é též v podobě *-ieř, -ěř* (*Koňář, Kramář, Pilař, Konieř, Šindelěř*), *-ník* (*Provazník, Zahradník, Zlatník*). Vzhledem k tomu, že jsou často motivována zaměstnáním svého nositele, jde o příjmí (mohlo vzniknout i z přezdívky).

3. Antroponyma vyjadřující vztah k jiným osobám, rodině, bohu... jsou derivována od substantiv, většinou od antroponym, kdy představují hypokoristické či formálněhypokoristické obměny oficiálních jmen, méně od apelativ (*Sobotka, Stromata*), ale v těchto případech nelze vždy spolehlivě rozhodnout, zda bylo fundujícím útvarem apelativum (*strom*) nebo deapelativní proprium (*Strom*). Podobně jako v období předchozím představují desubstantivní antroponyma nejvýznamnější a nejvíce zastoupenou skupinu jmen, která – na rozdíl od jmen deadjektivních a deverbálních – ještě dlouho vystupovala jako jména oficiální. Ale hojně užívána byla i ve funkci jmen doplňkových.

Patronymika s formantem -ic, vystupující výhradně ve funkci příjmí, jsou zastoupena průměrně (*Jakobic, Mstětic, Sebastienic*), což dokazuje, že se tento způsob identifikace osoby podle otce v českých zemích nevžil. Pod vlivem západní Evropy (zejména podle našich německy mluvících sousedů) se při vyjadřování příbuzenského vztahu dávala přednost buď pouhému nominativu jména otce (ve funkci příjmí se připojovalo k oficiálnímu jménu pojmenovávaného – *Jan Hostislav*), nebo jeho formálněhypokoristické obměně (*Janek < Jan*).

Velmi produktivní formálněhypokoristické sufixy: -ek (*Bohdánek, Slávek, Vojtek, Zbyšek, Adámek, Vincek*), **-ka** (jména mužská i ženská – *Bohuňka, Raška, Jarka, Ladka, Mirka, Mikulka, Bětka, Magdalénka*), **-ík** (*Bohdalík, Bolík, Bertík, Tomík, Vojtík, Vlastík*), **-ata** (*Božata, Dobřata, Modlata, Slav'ata, Vrbata, Vavřata*); **-a** (jména mužská i ženská; v případě feminin měl sufix většinou funkci přechylovací, srov. ženská jména *Bohumila, Míla* x mužská jména *Milohosta, Míla*, další

příklady bez rozlišování pohlaví – *Bezděda, Přěda, Soba, Stana, Ada, Michala*), **-ch** (*Bolech, Proch, Vach, Zich, Velich*), **-eš** (*Boreš, Klimeš, Mareš*) a **-iš** (*Janiš, Ivaniš*), které se prosazují na úkor jejich výchozího sufixu **-š** (*Valeš < Valentin*).

K dispozici jsou ještě desítky dalších, **méně produktivních formantů**: **-ec** (vedle funkce formálněhypokoristické může mít i funkci deminutivní nebo vyjadřovat příslušnost k rodu – *Bohuslavec, Havlec, Jarec, Prokopec*), **-ák** (*Barták, Jandák, Jindrák*), **-áč/ač** (*Benešáč, Jaráč, Petráč, Zikáč*). Začíná se prosazovat krácení jmen beze změny morfologické charakteristiky či se změnou morfologické charakteristiky: *Čak < Čakan, Stržez < Stržezimír*.

Jména složená ze dvou plnovýznamových základů mají i v tomto období důležité postavení a jejich počet se zvyšuje jednak pravou kompozicí (**Častohněv**), jednak parasystémovým tvořením na kompozici navazujícím (*Cětohněv – stč. cěta 'peníz, kousek zlata'*).

Nápadně přibývá **jmen utvořených z apelativ**, ale jejich motivaci dnes s jistotou určit nelze. Jde především o příjmy nebo původní přezdívky: *Hospodář, Vladyka, Biskup, Sluha, Jehlička, Strýc, Anděl, Cikán, Chlup, Rak, Sova, Smrk, Noha* a další.

4. Antroponyma motivovaná vztahem k místu jsou derivována především sufixy **-ský/-cký, -ská/-cká** ze jmen místních a toponym (*Jičínský, Hradecký, Znojemská, Brodský*), nebo **-ec** (*Moravec, Měcholupec*), ale možné je i odvozování jinými formanty: *Předenička* (z *Předenic*), *Dubánek* (z *Duban*). Tematicky sem patří šlechtické atributy typu z *Doubravy*. Zastoupena jsou i jména prefixální – *Meziles, Podhrad, Nahora* a prefixálně-sufixální – *Zábranský < za branou*.

Jména přejatá

Jejich postavení – podpořené druhou vlnou křesťanství – se upevňuje. V souladu s touto skutečností se dostávají do popředí jména církevní. V českých zemích se ve všech společenských vrstvách šíří kult svatých a s ním pevná víra v ochrannou moc světeckých jmen. Během 14. století užívání světeckých jmen zcela převládlo. Tak se stalo, že slovanská jména – kromě několika jmen významných českých svatých (sv. Václav, sv. Ludmila, sv. Vojtěch) – z funkce oficiálního jména ustupovala a začínala sloužit jako jména doplňková (hypokoristika, příjmy, přezdívky). Mezi přejatými jmény nadále převládají jména od původu hebrejská, řecká, latinská (především křesťanská) a vzhledem k národnostnímu složení obyvatel po velké vnější kolonizaci také jména původem německá (křesťanská i světská).

V českých zemích žila **židovská menšina**, jejíž antroponymie však zatím nebyla systematicky prozkoumána. Ve funkci oficiálních židovských jmen převládala antroponyma hebrejského původu (*Isaac, Abraham, Salomon, Michalko*), méně častá byla česká (*Benesch*, tj. Beneš) a většinou byla provázena výrazy *Judeus, Jude* [Žid], např. 1434 *Joseph Jude, Michalko Judeus*; podrobněji Pleskalová (2011, 61).

Jak přejatá, tak domácí jména bývají – zejména v latinských listinách – adaptována do latiny (*Beneš > Benešius, Martin > Martinus, Konrad > Conradus, Ješek > Ješko*) stejně jako v předchozím období. V písemnostech 14. a 15. století je využívána latina, němčina i čeština a v souladu s těmito skutečnostmi mohou mít jména českou, německou nebo latinskou podobu: např. jméno něm. původu *Ulrich* se vyskytuje v latinské podobě *Ulricus* a v české *Oldřich*.

Mnohá jména se v rodech, rodinách, místech nebo celých regionech často opakuji (*Jan, Petr, Fridrich, Bohuslav, Bohumil, Martin, Václav* atd.), což narušuje jejich schopnost spolehlivě plnit základní onymické funkce. V takových případech se začínají střídat se svými formálními hypokoristiky. Ta se buď osamostatňují a slouží k lepší identifikaci vedle jména oficiálního (*Venceslaus dictus Věna*), nebo základní podobu jména na oficiální úrovni přímo zastupují (*Bohuš de Drnovice*).

Oficiální osobní jména (křestní jména)

S šířením křesťanství se do funkce oficiálního osobního jména dostávají antroponyma, která byla dávana při křtu, tedy tzv. jména křestní. Příklady jsou citovány podle Pleskalové (2011).

Vedoucí čtveřici mužských jmen tvoří *Johannes (Jan, Johann), Nicolaus (Mikuláš), Petrus (Petr, Peter) a Venceslaus (Václav)*. Poměrně často jsou užívána též antroponyma *Albert (Albrecht), Andreas (Ondřej), Bernard (Bernhart), Dietrich (Dětrich, Theodoricus), Fredericus (Fridrich, Bedřich), Henricus (Jindřich, Heinrich), Hermanus (Hermann, Heřman), Jacobus (Jakub, Jakob), Konrád (Kunrád, Konrát, Kunrát), Martinus (Martin), Mathias (Matyáš, Matěj), Michael (Michal), Paulus (Paul, Pavel), Stephanus (Štěpán, Stephan), Ulricus (Ulrich, Oldřich)*.

Ženská jména: *Margaretha (Markéta), Katherina (Kateřina), Elisabeth (Eliška), Dorothea (Dorota)*.

V menší míře jsou zastoupena následující mužská a ženská jména: *Bartoloměj (Bartholomeus), Tomáš (Thomas), Jiří (Jiřík, Georgius, Georg), Klára (Clara), Ludmila, Magdalena, Filip (Philippus) a Jana (Johanna)*.

Všechna výše uvedená jména jsou v českých zemích užívána v podstatě až do 18. století, ovšem s různým kolísáním dobovým a místním, proto jejich přesné pořadí podle četnosti výskytu sestavit nelze.

Světecká jména ve funkci oficiálních jmen sice převládají, ale domácí jména jsou v té době na oficiální úrovni nadále běžná. Např. listinný materiál z 1. poloviny 14. století dokládá řadu oficiálních jmen domácího původu a jejich formálních hypokoristik: např. *Bohuslav, Bohuslava, Bolek, Boleslav, Branislav, Bratruša, Bidlo, Blud, Stiborius, Čáslav, Černoch, Dluhomilus, Držislav, Hlaváč, Hodislav, Hrabiše, Jaroš, Jaroslav, Ladislaus, Miroslaus, Mladota, Příbor, Protiva, Protivoj, Radslav, Ratibor, Sdeslav, Smil, Vaněk, Venceslaus, Vladislaus, Vlček, Vojslaus, Vojslava, Všebor, Všemír, Žebrák* (patrně přijmí uvedené bez křestního jména).

Ještě na začátku 15. století jsou jména domácí poměrně častá: *Boček, Bohuněk, Bohuš, Bojslaus, Boreš, Bořita, Bratříkus, Budiš, Čáslav, Chvalo, Chvalko* (tj. Chval, Chvalek), *Krúpa, Ctibor, Květoň, Daliborius, Duchoň, Hájek, Havránek, Hlaváč, Jarek, Jarohněv, Jaroš, Jaroslav, Ladislaus, Miláček, Mirek, Milošius, Milosta, Přibík, Přemek, Předota, Příba* (ženské jméno), *Přibyslav, Protivec, Racek, Slavibor, Smil, Soběn, Soběslav, Staník, Stanislaus, Sudka* (ženské jméno), *Sulík, Vaněk, Vaník, Velík, Venceslaus (Václav)* atd.

V administrativních písemnostech vysoké oficiální úrovni nacházíme v rámci jmen domácích především složená antroponyma a jejich formální hypokoristika. Z toho plyne, že se domácí složená antroponyma udržela ve funkci oficiálních osobních jmen nejdéle, zatímco jména vyjadřující činnost (*Žebrák*) nebo vlastnost pojmenovávaného (*Hlaváč, Miláček, Černoch*) z této funkce ve 14. století už ustupují a začínají se prosazovat jako jména doplňková (přezdívky, příjmy). Podobně je tomu v případech deapelativních a detoponymických jmen (*Vlček, Havránek, Bidlo, Hájek*).

Za jména domácí by bylo možné považovat i formální hypokoristika jmen přejatých, protože jsou výsledkem českých slovo tvorných procesů (*Beneš < Benedikt*), ale my je ponecháváme u jmen přejatých, neboť vykazují zřetelnou souvislost se světeckými jmény, z nichž byla odvozena (tj. hlásí se k příslušnému světci). Např. patronem nositelů jmen *Benedikt* i *Beneš* je sv. Benedikt.

Hypokoristika

Hypokoristika měla za úkol odlišit od sebe osoby se stejným oficiálním jménem (*Jan – Janek, Ješek; Václav – Václavek, Vašek; Konrád – Kunczlin* se sufixem *-lin* u jazykově německých obyvatel českých zemí). Jako hypokoristika formální pronikla se svým nositelem na veřejnost a uplatňovala se buď jako jméno doplňkové připojované k oficiálnímu jménu (*Johannes alias dictus Hanko de Stikowicz* [J. jinak řečený Hanek/Hánek ze Stichovic/Stikovce]), nebo přímo oficiální jméno zastupovala (*Pešík ze Lhoty*), popř. se s ním střídala (*Jan/Ješek z Žerotína*).

Podoba jména v oficiální funkci nebyla neměnná, např. hypokoristické podoby *Tuoma Konšelík* vedle *Tóma Konšelík*, ale při významných příležitostech

se uplatňovala spíše podoba základní: *My Tomáš řečený Konšelík purgmistr tý chvíle...* Citováno podle Pleskalové (2011).

V češtině sloužilo k tvoření hypokoristik 244 přípon (podle Svobody, 1964, 255–256, a Šmilauera, 1974, 19). Svoboda (1964, 123–124) uvádí ke jménu *Jan* 36 tehdejších hypokoristických formací: *Jána, Janka, Jěnáč, Jěnek, Janík/Jěník, Janček/Jěněček, Janáč, Janáček, Jěnec, Jěnich, Janoch, Janúch, Jěňšík, Janáš, Jěněš, Janiš/Jěniš, Janoš, Janúš, Janúšek, Jansa, Jáně, Jěšat, Janata, Janota, Janda, Jenlík, Jandlin, Jandil, Jandule, Jandera, Jechava, Jěněva, Jach/Jěch, Jách/Jícha, Jáša, Jašek/Jěšek*.

Nejproduktivnější formálněhypokoristické formanty jsou především sufixy k-ové, *-ata, -ěta, š-ové, -a a -ch*.

1. *-ek: Budslávek, Vojtiešek, Duchek, Sobek, Radošek, Ambrožek, Válek; -ka: Bohuška, Čaška, Jarka, Anka, Matějka, Zuzka; -ík: Božík, Jaklík, Kubík, Mařík.*
2. *-ata: Buďata, Hněvata, Myslata, Vašata, Pravata, Kubata, Ondřata.*
3. *-š, -eš, -iš: Vlastiš, Adaš < Adam, Jareš, Tomeš, Veliš, Pauliš.*
4. *-a: Boža, Vala, Vávra, Zika.* V případě feminin měl sufix většinou funkci přechylovací (*Boža*).
5. *-ch: Bech, Stach, Pech.*
6. Časté je pouhé krácení bez změny morfologické charakteristiky nebo se změnou morfologické charakteristiky: *Chval, Mysl, Vlad, Střez, Ben < Benedikt, Seb < Sebastian.*

Podrobněji o německých hypokoristikách pojednává Beneš, 1998, 1.

Příjmi

V této době se příjmi začínají prosazovat, zejména v pojmenování mužského zástupce rodiny. Tvoří se na základě týchž pojmenovacích motivů a týmiž pojmenovacími postupy a slovtvornými prostředky jako oficiální jména předchozího období. Z toho plyne, že stejně znějící antroponymum může být v jednom případě jméno oficiální (*Vaněk*), v druhém příjmi (*Jan Vaněk*). Doplnující pojmenování vyjadřující zaměstnání nebo sociální zařazení pojmenované osoby se v příjmi proměňuje pozvolna, mnohdy jde stále ještě o apelativum (*rychtář, iudex, kovář, hrnčír, švec, mlynář, podsedeck, rytíř*).

Klasifikace příjmi je představena v kapitole 2 Základní otázky onomastické teorie a terminologie.

Druhy příjmi

Šlechtické predikáty (*Vilém z Pernštejna*) se staly téměř závaznou součástí pojmenování urozených lidí. Vznikaly ze jmen místních označujících sídlo feudála

(z *Pernštejna*). Vedle těchto rodových příjmí se uplatňovala i příjmí osobní (*Jan Puška z Kunštátu*).

Patronymika se sufixy *-ic* (*Vondrovic*), *-óv* (*Janóv*, srov. příjmení *Janův*, *Janů*) a *-ovec* (*Jírovec*) se v českých zemích sice vyskytují (často ve spojení s apelativem *syn*), ale stagnují, protože je upřednostňován středoevropský a západoevropský způsob pojmenování podle otce v podobě nom. sg., např. 1411 *Jacobus dictus Hojek, filius Hojkonis, de Krasonic*; *Jakub řečený Hojek, Hojkův syn z Krasonic* (citováno podle Pleskalové, 2011, 72). Svoboda (1964, 184–185) považuje v následujícím příkladu druhé jméno za patronymikum: *Jan Hostislav*.

S patronymiky jsou motivicky spjata nečetná **metronymika**, názvy dětí podle matek (podle jejího vlastního jména nebo apelativního označení zaměstnání). Uplatňují se hlavně v případech, kdy měla matka významnější společenské postavení než otec, nebo v případě jeho úmrtí. Podobná jména přijímali také manželé mající nižší společenské postavení než manželka: *Matěj Mandín*.

Poměrně bohatě jsou zastoupena **příjmí podle povolání**. Mnohá z nich se ještě pohybují na hranici mezi apelativy a *proprii* (*Kožišník/kožišník, Kovář/kovář, Bednář/bednář*). Zvyšuje se počet příjmí založených na nepřímém pojmenování, srov. např. přezdívky (ve funkci příjmí) řemeslníků a kupců podle náradí, pomůcek, kterých při svém zaměstnání užívali, podle zboží, které prodávali, apod., např. rybář příjmím *Rybka*.

Jména po chalupě (na venkově) nebo příjmí podle domovních znamení (ve městech) jsou spíše vzácná (*Mařík ot oháňky < dům U Zlaté oháňky*). Samostatný druh ještě netvoří.

Ženská příjmí

Dcery byly nejčastěji identifikovány vztahem k otci, manželky a vdovy vztahem k manželovi, vzácně se jednalo o jiného příbuzného, např. 1398 (zemřelá) *Agnes, quondam uxor Hinconis de Jewspicz [z Jevišovic] et filia Jenczonis de Deblyn* (Deblín), [A., kdysi manželka H. a dcera J.] (citováno podle Pleskalové, 2011, 73). Jestliže měla žena významnější postavení než její nastávající manžel, přebíral manžel její příjmí, viz výše metronymikum.

Příjmí jsou jména neustálená, nezávazná a nedědičná; člověk je získával během svého života, mohl jich mít několik, a to současně i postupně: např. *Mareš Šedivý* i *Mareš Valdek* je táž osoba, *Václav Mudrák* a *Václav Chytrák* je táž osoba, podobně *Johannes dictus Chwalik* (Chvalík) a *Jan Chvalec*.

Přezdívky

Tato jména doplňková ještě nejsou specifickým druhem antroponym. Tvoří se stejně jako jména oficiální a příjímí, ale motivicky se omezují na charakteristiku pojmenovaného. Oba druhy neoficiálních proprií (příjímí i přezdívky) nelze od sebe odlišit, neboť mnohé přezdívky pronikly s pojmenovávanou osobou na veřejnost a staly se příjímím: *Macek Múdrý*, *Martin Nábožný*. Za pravé přezdívky lze snad považovat případy, kdy je toto jméno připojeno až za příjímí: *Andreas Pašek dictus Svázal*. Ze sledovaného období je doloženo mnoho příjímí, která přezdívky připomínají: *Hanuš Železnáhlava*, *Hařapařa*, *Halama*, *Všetečka*, *Vydřiduch*, *Darmopich*, *Mokronos*, *Zelený Zajíc* (podle Svobody, 1964, 202–203).

V dalším vývoji se cesty příjímí a přezdívek rozdělují. Příjímí se postupně ustalují a na konci 18. stol. se z nich stávají příjmení, zatímco přezdívky zůstaly neoficiálním pojmenováním jedince, které v daném kolektivu plní onymické funkce samostatně (bez dalších proprií): *Špekáček* (nč. přezdívka tlustého člověka).

Antroponymická soustava 13.–15. století

Přestože v sledovaném období přetrvává oficiální jednojmenná antroponymická soustava (*Vaněk*, *Eliška*), přibývá případů, kdy je oficiální osobní jméno provázeno nepropriálním výrazem nebo příjímím (jako příjímí může sloužit i původní hypokoristikum nebo přezdívka). Soudobé pojmenovací typy využívané při identifikaci osob na veřejnosti navazují na šest starobylých základních typů doložených již ve 12. století, ale s tím rozdílem, že se příslušná apelativní doplnění postupně proprializují (*kovář*, *faber* > *Kovář*, *Faber*, *Macek múdrý* > *Macek Múdrý*).

V listinném materiálu už osoby pod pouhým oficiálním jménem většinou nevystupují, např. *Martinus de Praga, magister artium liberalium*, nebo přísežní konšelé města Bělé nazývaní *Martin řečený Železný tehdy purg mistr*, *Jan Tučný*, *Matěj kramář* (velké či malé písmeno na začátku slova je dílem editora), *Matúš řezník*, *Šimon Štáva*, *Matěj stolař*, *Martin Nábožný*, *Jíra řečený Jirsa*, *Tóma Konšelík*, *Svatúš řezník*, *Mikeš Šoff*, *Matěj Ospal* (citováno podle Pleskalové, 2011, 75). Taková dvoučlenná pojmenování jsou v 15. stol. již poměrně ustálená, i když žijí ve více variantách. Např. výše uvedení konšelé jsou zapisováni *Šimon Štáva* i *Šiman Ščáva*, *Pavel Špička* i *Pavel Špičkuov* atd.

Pojmenovací typy

1. Oficiální osobní jméno (*Havel*). Tento pojmenovací typ se uplatňuje všude tam, kde k jednoznačnému pojmenování a identifikaci jedince dostačuje pouhé oficiální jméno (např. urbáře, tj. soupisy pozemkového majetku poddaných na panství s předpisem stálých příjmů úročnic z něho plynoucích, uspořádané podle obcí).

2. Oficiální osobní jméno + výraz/výrazy doplňující.

2.1 Oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující. Tento typ je nadále produktivní, udržuje si své stabilní postavení v písemnostech všeho druhu, ale typický je pro městské obyvatelstvo, přičemž identifikace osoby prostřednictvím jejího zaměstnání, živnosti či určité funkce vypovídá zároveň o jejím společenském zařazení. Kromě pojmenování latinských jsou dokládána i německá a česká: *Jiřík pastýř*, *Hanuš textor* [tkadlec], *Mikuláš rychtář*, *Nicolaus tagbercher* [nádeník], *Andreas Pflugler* [pluhař].

2.2 Oficiální osobní jméno + výraz lokalizující. Typ je charakteristický pro šlechtu, jež užívá šlechtického predikátu v podobě předložka + toponymum: *Hynek z Miličína*, *Filip a Ješek ze Svojanova*. U lidí neurozených je typ podle potřeby rovněž využíván, ale oproti typu 2.1 je zastoupen v mnohem menší míře (*Zdenek Zářecký*). Motivicky sem patří i příjmy utvořené ze jmen národnostních, obyvatelských, etnických, podle náboženské příslušnosti apod., např. časté příjmy *Bohemus*, *Judeus*, ale také např. *Polák*.

2.3 Oficiální osobní jméno + výraz (výrazy) společensky zařazující + výraz lokalizující. Tento typ se uplatňuje především u urozených lidí, kněží a různých církevních hodnostářů, např. *Johannes dei gracia Olomucensis episcopus*. U neurozených lidí se uplatňuje zejména tehdy, když písař potřebuje pojmenovávaného jednoznačně identifikovat: *Jaroš střelec z Prahy*, *Tomáš někdy rychtář tu z Chotětova*.

2.4 Oficiální osobní jméno + příjmy (přezdívka). Do 15. století se typ s příjmy velmi rozšířil (zvláště u mužských zástupců rodiny), doloženy jsou všechny jeho typy, viz klasifikace příjmy. Uplatňuje se především ve městech, kde je repertoár příjmy pestřejší než na venkově: *Petr Chrt*, *Vávra Pšenička*, *Jan Stehlík*, *Havel Masopust*, *Jíra Opozdil*, *Jíra přímie Chalupa*. U jazykově německého obyvatelstva českých zemí je příjmy častější, a to nejen ve městech, ale i na venkově.

2.5 Oficiální osobní jméno + vyjádření příbuzenského vztahu + označení příbuzného. Tento typ je stále hojně zastoupen, neboť vyjádření vztahu k otci, příp. dědovi, manželovi či poručníkovi je v pojmenování a identifikaci dětí, manželek a vdov (urozených i neurozených) téměř pravidlem. *Ješek Koňas z Knínic a Václav jeho syn*, *Gerduša uxor Pauli* [manželka P.]. Okrajově sem patří generační specifikace – *starší*, *mladší*.

2.6 Oficiální osobní jméno + výraz společensky zařazující + označení nadřazené osoby má jen okrajové postavení: *Petrus famulus* [služebník] *Jakobi*.

2.7 Kombinace typů 2.1 – 2.6 se uplatňují v případě pojmenování těch osob, které hrají v příslušném dokumentu důležitou roli a je třeba je jednoznačně pojmenovat: *Hanuš lékař, měštěnin z Nového Plzně*.

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů 1*, 1998; KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974; PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2001, 2. přepracované a rozšířené vyd.; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; SVOBODA, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964; ŠMILAUER, V. Úvodem. In: KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29; ŽEMLIČKA, J. *Počátky Čech královských*, 2002.

3.3 ANTROPONYMIE V LETECH 1500–1786

Společným rysem rozsáhlého období je **neoficiální dvoujmennost**, tj. dvoučlenné pojmenování v podobě křestní jméno + neoficiální příjímí, které se v průběhu doby postupně prosazuje a ustaluje. Pro muže zastupujícího na veřejnosti rodinu se stává téměř závazným. Ženy a děti, které – až na specifické výjimky – hrály ve veřejném životě nevýznamnou roli, byly většinou identifikovány právě vztahem k zástupci rodiny (otci, manželovi). Vzrůstající snaha o přesnější evidenci obyvatel byla důsledkem stále se zdokonalující státní správy.

Důležitým pramenem pro poznání jmen venkovského obyvatelstva jsou urbáře a pozemkové knihy, pro osobní jména městského obyvatelstva zase městské a jiné úřední knihy, pro všechny společně pak matriky, které se sice objevují už od 16. století, ale více jsou užívány až od století 17.

Oficiální osobní jména (křestní jména)

Ve funkci oficiálních jmen se plně prosadila křestní jména, případně jejich formálněhypokoristické obměny (často se obě podoby při označování téže osoby volně střídají). Šmilauer (1974, 16–20) uvádí, že v 16. století pokračuje velká obliba jmen *Jan* a *Václav*, na předních místech co do četnosti výskytu jsou ještě *Ondřej*, *Bartoloměj*, *Tomáš*, *Jakub*, *Matěj*, *Pavel*, *Jiří*, *Martin* a nově *Adam*. Od 16. století z předních pozic ustupují jména *Mikuláš* a *Petr*. Z ženských jmen se nejvíce uplatňují *Anna*, *Kateřina*, *Dorota*, *Ludmila*, *Markéta*, *Alžběta*, *Klára*, *Magdalena*. Humanisté zavedli několik nových jmen latinských a řeckých (*August*, *Julius*, *Maxmilián*, *Lukrécie*, *Polyxena*, *Veronika*), ale tato jména – mimo *Veroniku* – do lidových vrstev nepronikla. Dalším novem té doby byla jména starozákonní (*Amos*), která podle vzoru německé reformace využívali zejména někteří příslušníci církve česko-bratrské či jednoty bratrské (*Jan Amos Komenský* – podle starozákonního proroka A.). Předtím je užívalo většinou jen obyvatelstvo židovského vyznání.

Teprve po roce 1720 dochází v repertoáru křestních jmen k velké změně (Šmilauer, 1974, 20–25). Vyvolal ji zvýšený kult Panny Marie a sv. Josefa, tj. matky a pěstouna Ježíše Krista. Do té doby byla jména *Marie* a *Josef* ojedinelá, protože se nepokládalo za vhodné nazývat obyčejné smrtelníky jmény členů Svaté rodiny. Jméno *Josef* se dříve objevovalo vzácně a spíše u židovského obyvatelstva, hypokoristika jako *Mařka*, *Manka*, *Machna*, *Maruše* byla odvozována od často užívaných jmen *Máří Magdalena* nebo *Markéta*. Teprve barokní mariánský kult dosavadní názory přehodnotil a od té doby se *Marie* nadlouho stává nejužívanějším ženským jménem a velmi časté je též křestní jméno *Josef*. Ovšem jméno *Ježíš* zůstalo v českých zemích vyhrazeno dodnes jen Synu božímu. Druhým důležitým momentem, který vedl

k zásadní proměně repertoáru křestních jmen, byla kanonizace některých nových svatých a jejich propagace církevními řády, např. František Xaverský, František Saleský, Jan Nepomucký (jím se protireformace snažila oslabit úctu k Janu Husovi a Janu Žižkovi), Karel Boromejský, Terezie.

Od 16. století se šíří móda dvou i více křestních jmen. Důvody tohoto jevu byly trojí: náboženské (více křestních jmen zajišťovalo svému nositeli více patronů), společenské (bylo možné poctit kmotrovstvím více osob najednou), praktické (druhé, popř. další jméno pomáhalo rozlišovat jedince se stejným prvním křestním jménem). Nejprve se tato móda objevila u šlechty, od ní se šířila k měšťanům a úřednictvu a nakonec pronikla i mezi nemajetné městské vrstvy a poddané.

Přehled nejužívanějších jmen v českých zemích (podle Pleskalové, 2011, 99–103)

Česká nebo německá podoba jména (*Jan, Johan*) nevypovídá spolehlivě o tom, zda jde o jedince mluvícího česky nebo německy, neboť obě etnika byla v těsném kontaktu a využívala podle potřeby obou podob křestních jmen i jejich formálních hypokoristik (a mnohdy i příjmi – *Schuster, Švec*). Často také záleželo na písaři, jakou zvolí podobu, zda českou nebo německou.

16.–17. století

Mužská jména

Oblíbená: *Jan (Johannes, Johan)* je v té době nejužívanějším křestním jménem v českých zemích, velmi časté bývá v některých regionech i jméno *Jiří (Jiřík, Georg, Jíra)*.

Běžná: *Martin (Mertl), Václav (Wenzl, Vaněk), Pavel (Paul), Matěj (Mates), Matyáš (Mathias), Jakub (Jakob), Havel, Matouš, Ondřej (Andreas, Vondra), Jindřich (Heinrich, Jindra), Tomáš (Thomas, Tomeš), Vít (Vít), Daniel (Daněk)*.

Užívaná: *Petr, Mikuláš (Nicolaus, Niklas), Šimon, Štěpán (Steffan), Urban, Bartoloměj (Bárta, Bartl), Vavřinec (Lorenc, Vávra), Řehoř (Gregor, Říha), Valentin, Blažej (Blažek), Bedřich, Karel, Adam, Marek, Kliment, Michal (Michael), Kryštof, Tobiáš (Dobiáš), Kašpar, Lukáš (Lucas, Lukeš), Zikmund (Sigmund), Bernard, Vojtěch*. Jméno *František* se častěji vyskytuje v podobě *Franz*, a to většinou v oblastech, kde sídlilo i etnikum německé.

Ojedinělá byla jména ostatní. Jejich repertoár byl pestrý a v jednotlivých oblastech se mírně obměňoval; mnohá ze jmen ojedinělých mohla z nejrůznějších příčin dosahovat v některých regionech vyššího výskytu. Např. mezi neurozenými obyvateli venkova i menších měst se vyskytují jména jako *Ambrož, Benjamin, Ctibor, Florián, Jeroným, Jonáš*.

Ženská jména

Oblíbená: *Anna, Kateřina, Dorota* a od druhé poloviny 17. století je v některých oblastech patrný nárůst jména *Marie*, a to patrně – vedle svěřice Marie Magdaleny – již jako důsledek cílevědomě pěstovaného mariánského kultu.

Běžná: *Ludmila (Lidmila), Magdalena (Mandalena), Alžběta (Elisabeth), Markéta (Margareta, Margita, Margeta, Markyta), Kunhuta (Kuna), Zuzana (Zuzka), Mariana, Apolena, Barbora, Salomena.*

Užívaná: *Alina, Justina, Uršula (Voršila), Regina, Marta, Polyxena, Johana, Maruše, Františka.*

Ojedinělá jsou jména ostatní, např. *Augustina, Juliana, Lukrécie*. O jejich užití viz výše oddíl Mužská jména – ojedinělá.

Nově jsou zapisována v matrice pro narozené dítě dvě jména: *Johann Adolf, Anna Marie*.

Repertoár křestních jmen prošel v 18. století výraznými změnami.**Mužská jména**

Oblíbená: *Jan (Johannes, Johan, Hans), Josef, František (Franz), Václav (Wenzl)*, v některých oblastech má vysokou četnost též *Antonín (Anton)*.

Běžná: *Jakub (Jakob), Matěj.*

Užívaná: *Jiří, Karel, Šimon, Kašpar, Martin, Ondřej, Vojtěch, Tomáš, Matouš, Michal, Ignác, Dominik, Petr, Adam, Bartoloměj, Pavel, Daniel, Leopold, Joachim, Vavřinec (Lorenc).*

Ojedinělá jsou jména ostatní a v českých zemích jsou užívána podle aktuální potřeby.

Ženská jména

Oblíbená: *Marie, Anna, Kateřina.*

Běžná: *Barbora, Josefa, Dorota, Magdalena, Františka, Eva, Terezie, Alžběta, Ludmila.*

Užívaná: *Markéta, Rozina, Zuzana, Jana (Johana), Veronika.*

Ojedinělá jména viz Mužská jména – ojedinělá.

Výše uvedený repertoár mužských a ženských křestních jmen 16.–18. století je poměrně spolehlivý, ale je třeba počítat s kolísáním dobovým a místním, daným různými jazykovými i mimojazykovými faktory (obliba určitého jména v menším regionu, např. *Kornélie* – podle místní hraběnky a kmotry úřednických dcer, příliv cizinců atd.).

Hypokoristika

Hypokoristika představují plynulé pokračování předchozího vývoje co do jejich tvoření i funkce. Velký počet doložených formálních hypokoristik uchoval spolehlivé svědectví o tom, jak se pravá hypokoristika tvořila a jak důležitou úlohu v neoficiální komunikaci měla. Formální hypokoristika vystupují jednak ve funkci oficiálních osobních jmen (v něm křestní jméno osoby buď plně zastupují – *Vaněk*, nebo se s ním volně střídají – *Stanislav Hřebíček* a *Staněk Hřebíček*), jednak ve funkci příjmi (*Jan Martínek*, otec *Ondra Laman* – syn *Jíra Ondráček*).

Nejproduktivnější formálněhypokoristické sufixy jsou – obdobně jako v předchozím období – jako celek sufixy k-ové, formant *-a* a *š-ové*:

1. *Janek, Koubek < Jakub, Samek < Samuel, Janeček, Kubánek, Petříček, Janoušek, Havlík, Přibík < Přibyslav, Jirka, Pavelka, Anka, Salka < Salomena, Řehák < Řehoř.*
2. *Bárta, Kuba, Mikula, Lída.*
3. *Beneš, Jakeš, Klimeš, Bartoš, Janoš, Miroš, Váša, Petraš, Kubiš, Bohuš, Bohouš, Maruše.*

Od 18. století se ve městech šíří pravá hypokoristika zakončená na *-i*, *-y*, např. *Stázi, Dory, Poldi, Poldy*.

Příjmi

Příjmi jsou ve své vrcholné fázi, s uzákoněním závazného a dědičného příjmení (1786–1788) zanikají. Ve sledované době vykazují tytéž typy jako v předchozím období a je třeba zdůraznit, že pro zástupce rodiny jsou na oficiální úrovni téměř závazná. Jediné oficiální jméno se objevuje pouze v případech, kdy je neobvyklé (*Jiljí*), nebo jde o malou obec, např. jediný *Klimeš* v pozemkové knize Krhova (Vaněk, 1998). Děti a ženy byly nadále identifikovány vzhledem k zástupci rodiny (otci, manželovi), ale mnohá opisná pojmenování se zjednodušovala: *Kateřina Jiřika Forbelskýho / Kateřina manželka Jiřika Forbelskýho / Kateřina Forbelskýho / Kateřina Forbelská*.

V období 1500–1786 se tedy dvoučlenné pojmenování křestní jméno + příjmi výrazně prosazuje, a to i u lidí nemajetných: *Jan nádeník*. Ještě sice nemají stabilní podobu, ale pro jejich postupné ustalování svědčí fakt, že ve většině případů přetrvával u různých variant jednoho příjmi stejný pojmenovací motiv: *Martin Ryšavý – Martin Ryšánek, Jan Záhora – Jan Záhorovský*. Jedna a táž osoba byla v pramenech zapisována jako *Matěj Málek – Matěj Maleček – Matěj Paleček – Matěj Krný*. Pro pojmenování dospělých žen se postupně prosazuje příjmi utvořené od jména manžela prostřednictvím *-ova* nebo *-ová*. Historické prameny nejrůznějšího druhu dosvědčují, že se příjmi v rodinách postupně ustalují a dědí, ale ještě to není pravidlem.

Základní pojmenovací motivy příjímí, jakož i jejich hlavní pojmenovací typy byly popsány v předchozích kapitolách; zevrubný repertoár těchto doplňkových jmen co do základů i formantů pro 14.–15. století podává Svoboda (1964), pro období 16.–20. století Beneš, a to v dílech O českých příjmeních (1962) a Německá příjmení u Čechů 1, 2 (1998).

V souvislosti s německými příjímími je třeba připomenout, že ne všechna příjímí utvořená z německých apelativ byla opravdu německá. Mohla také vznikat v českém prostředí ze zdomácnělých apelativ, např. *krejčí Matyáš Třebický příjímím Flok < flosky 'výčesky, krátká vlna získaná při česání'*.

V rámci soudobých příjímí doložených v českých zemích zaujímají nejvýznamnější místo

1. příjímí vzniklá z křestních jmen a hypokoristik (zejména se sufixy *-ek* a *-a*), **2. příjímí utvořená z názvů řemesel, různých zaměstnání a činností člověka**. V jejich rámci převládají formanty *-l* a *-ař/-ář*. Formant *-l* je hojně doložen především z Moravy. Průměrně jsou zastoupena **3. příjímí z názvů tělesných a duševních vlastností** (nejčastěji jsou příjímí vzniklá konverzí z adjektiv), **4. příjímí z názvů živočichů, rostlin a jejich částí** a **5. příjímí z názvů nástrojů, strojů, remeslných výrobků** apod. Ostatní skupiny jsou využívány méně, ale míra jejich uplatnění vzrůstá tam, kde to vyžadují specifické podmínky dané oblasti.

Druhy příjímí: Ve jménech urozených lidí mají nadále své pevné místo **šlechtické predikáty**, např. *Ctibor Tovačovský z Cimburka*, významné postavení si ponechala i **patronymika**. V jejich rámci zdomácněl typ nominativ sg. pojmenování otce. Pojmenování se sufixem *-(ov)ic* jsou ojedinělá (měšťan *Pavel Benešovic*), častější jsou patronymika se sufixem *-ův* (*-ů*). Někdy označovala syna, budoucího otcova nástupce, tj. toho, kdo převezme rodinný majetek. Toto převzetí mohla provázet formální změna příjímí: *Jan Pačinků > Jan Pačina*. Vztah k otci bývá také vyjádřen deminutivem utvořeným z jeho jména: otec *Pavel Matoušů* – syn *Jan Matoušků*. Vztah k otci bývá – ne příliš často – vyjadřován i prostřednictvím jména rodiny (*-ých, -ových*), např. dat. sg. *Vavřincovi Jíry Štěpánových*. **Metronymika** jsou nadále vzácná, což souvisí s postavením ženy na veřejnosti: *Petrovi synu Káčinýmu...Petrovi Káčinýmu*. **Jména po chalupě** vytváří ve sledovaném období výraznou skupinu venkovských příjímí. Jsou důsledkem skutečnosti, že pro vrchnostenské úředníky byla důležitější jednoznačná evidence usedlosti než těch, kteří ji vlastnili, protože různé poplatky, povinnosti apod. se vázaly k ní a nový majitel je automaticky přebíral. *Jan Tichej* se stal sňatkem s dcerou po nebožtíku *Pavlovi Dlapovi* hospodářem na Dlapově gruntě v Krhově a později byl zapisován jako *Jan Dlapa*. **Jména podle domů a domovních znaků** jsou doložena ve větším počtu až

od 16. století a uplatňují se především v Praze: *Jan Šmerhovský* nebo *Jan ze Šmerhova* (Šmerhov je název významného staroměstského domu).

Přezdívky

Antroponyma motivovaná různými nápadnými vlastnostmi pojmenovaného nebo založená na jisté události jsou již hojně doložena. Jedná se však většinou o jména užívaná na oficiální úrovni a připojená ke jménu křestnímu, proto je považujeme za příjímí vzniklá z přezdívek, neboť pravá přezdívka by byla užívaná samostatně. O „pravých“ přezdívkách, které pronikly na veřejnost, aby umožnily jednoznačnou identifikaci pojmenovaného, by bylo možné uvažovat asi jen tehdy, jestliže je toto jméno připojeno až za příjímí – *Václav nožieř řečený Pich*. Příklady přezdívkových příjímí: tesař *Martin Kazidřevo*, pražští měšťané *Všemurád*, *Zavřihuba*, *Andres Hledě tam*, *Jan Málodobřej*.

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů 1*, 1998; KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; ŠMILAUER, V. Úvodem. In F. KOPEČNÝ, *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29; VANĚK, P. Význam pozemkových knih pro poznání vývoje příjímí. *Acta onomastica*, 39, 1998, 137–144.

3.4 ANTROPONYMIE V LETECH 1786–2014

Hlavním rysem toho období je **oficiální dvoujmennost**, tj. závazná identifikace **každého jedince** (včetně žen a dětí) prostřednictvím **dvoučlenného oficiálního osobního jména**, jehož základní funkční členy tvoří **křestní jméno a příjmení** (Enc. slovník češtiny, 2002, 434). Funkci závazného příjmení převzala v roce 1786 dosavadní příjmi, viz dále Příjmení. Nové příjmení je pevně spojeno s konkrétní rodinou, dědí se, a pokud svým nositelům vyhovuje, dále se nemění.

Křestní neboli rodná jména

Termín křestní jméno se původně užíval v křesťanských církvích, protože se jméno dávalo při křtu, ale zároveň byl užíván i pro jedince nekřtěné. V roce 1950, kdy v Československu začaly oficiálně fungovat jen matriky civilní, byl zaveden v lingvistice termín rodné jméno, tj. jméno zapsané po zrodu (je zapisováno do rodného listu). Ovšem úředním termínem v matričních a jiných veřejných listinách je dnes pouze **jméno** (Enc. slovník češtiny, 2002, 205). Po roce 1989 se v odborné literatuře užívá termínů obou (rodné jméno, křestní jméno). Vzhledem k tomu, že je náš výklad zaměřen na **vývoj antroponym, ponecháme termín křestní jméno do r. 1950 a poté začneme užívat termínu rodné jméno.**

Od r. 1786 jsou křestní jména v oficiální sféře až druhým rozlišovacím signálem (prvním je příjmení); ve 20. století podléhají dobové pravopisné kodifikaci (Knappová, 1989, 18).

Rodné jméno je jméno nedědičné, které se v českých zemích volí každému jedinci jako dodatečné jméno k zděděnému příjmení. Rodné jméno má úřední, oficiální charakter a spolu s příjmením vytváří dvoučlenné oficiální osobní jméno, které slouží k občanskoprávní identifikaci jednotlivce a které nemůže být libovolně měněno. Zápis jmen do matriky se řídí zákonem (podrobněji Knappová, 2010, 40–67). **Dodnes platí, že do matriky lze zapsat pouze oficiální podobu jména, pravopisně kodifikovanou podle zásad českého nebo slovenského pravopisu. Není povoleno zapisovat jména zkomolená, zdrobnělá nebo domácká, nelze zapisovat osobě mužského pohlaví jméno ženské a opačně, jako jméno nemůže sloužit jméno neosobní (označení věcí, dnů apod.) nebo příjmení. V současné době lze narozenému dítěti zapsat do matriky jména dvě (Jana Marie, Jiří Stanislav), která ovšem nesmí být stejná (Petr Petr), přičemž se vylučuje i kombinace českého a cizího ekvivalentu téhož jména (Jan John).** Současný matriční zákon umožňuje, aby si transsexuální osoby pro období léčby na přechodnou dobu zvolily obourodé jméno, např. *Saša, René, Nikola* (Knappová, 2008a, 122–125).

Hlavní změny v repertoáru křestních jmen jsou vyvolávány změnami společenskými, a to především v oblasti národnostních poměrů a mezinárodních vztahů. Změny v repertoáru antroponym jsou uváděny podle Pleskalové (2011, 140–145) a Šmilauera (1974, 23–29).

V letech **1786–1840** trvá obliba barokních jmen, k nim se postupně přidávají jména domácí (*Jaroslav*) nebo jména podle jejich vzoru nově utvořená (nejčastěji obsahují druhý komponent *-slav* a *-mír*, např. *Liboslav*). Volbou domácího jména se vlastenci hlásili k českému národu. Dospělí jedinci si připojovali národní jméno ke svému křestnímu jménu (*Josef Liboslav Ziegler*), v další generaci se národní jména již vyskytovala jako jména první (*Božena Šafaříková*). Užívání národních jmen se dostávalo do rozporu s usnesením tridentského koncilu (1545–1563), který povoloval jen jména světecká. Proto bývala národní jména dodatečně spojována s některým jménem světeckým, a to tak, že byla považována za jeho český překlad (*Bohumil – Theofil, Růžena – Rozálie*). Někdy však byly překlady jen přibližné, nebo dokonce mylné (*Jaroslav – Verianus*, podle *ver* [jaro], ale komponent *Jar-* s lat. *ver* nesouvisí). Dalším řešením bylo připojení světeckého jména k prvnímu necírkevnímu, např. *Hostislav Jan*.

Mezi **nejčastěji užívaná jména** té doby patří *Josef, Jan, František, Václav, Antonín; Anna, Marie, Barbora, Kateřina, Františka*, přičemž obliba jména *Kateřina* postupně klesá (Šmilauer, 1950, 174–175). V židovských rodinách byla nadále upřednostňována jména hebrejská, ale ani tehdejší módní jména oblíbená v českých zemích nebyla ničím neobvyklým: např. *Abraham, Adam, Bernard, Daniel, David, Eliáš, Gabriel, Isaak, Joseph, Juda, Lazar, Marek, Moyses, Nathan, Phillip; Barbara, Ewa, Hanne, Sara, Rebeka, Judith, Rachel, Maria, Katarina, Cecilie, Johanna, Rosalie, Anna, Theresia, Elisabeth, Magdalena, Dorothea, Julia, Lea*.

V období **1840–1900** sice obliba barokních jmen přetrvává, ale zároveň vzrůstá počet jmen národních (*Václav, Jaroslav, Ladislav, Miroslav, Vladimír, Zdeněk*). Nejoblíbenější jsou mužská jména *Josef, Jan, František, Václav, Antonín* a ženská *Marie, Františka, Josefka, Antonie, Teresie*, zatímco předtím hojně užívaná jména *Kateřina, Dorota, Barbora* v polovině 19. století ustupují.

V období **1901–1950** jsou (podle pražského adresáře z let 1937–1938) nejužívanějšími křestními jmény *Josef, František, Václav, Antonín, Karel; Marie, Anna, Božena, Františka, Josefa* (podle Šmilauera, 1974, 25–26).

V období **1950–2014** byl soudobý repertoár jmen v souladu se společenskými potřebami plynule doplňován: a) ožívováním jmen, která byla v 18. století vytlačena

jmény barokními (*Matěj, Jakub, Michal, Kateřina, Barbora, Lucie*), b) přehodnocováním původních hypokoristik ve jména oficiální (*Radek, Magda, Tereza*), c) vytvářením ženských protějšků ke jménům mužským a opačně (*Milana* k *Milan*), d) přejímáním jmen z cizích jazyků (*Igor, Nataša, Patrik, Andrea, Iveta*). Všechny způsoby obohacování repertoáru rodných jmen se uplatňují rovněž ve většině evropských jazyků a je nepochybné, že tento trend bude v budoucnu pokračovat. Přejímání cizích jmen je mnohdy provázeno zápornými reakcemi ze strany části široké veřejnosti. Tyto obavy však nejsou opodstatněné, neboť právě vývoj antroponym dosvědčuje, že česká jména nikdy nebyla zcela potlačena a poměr 30–35 % jmen domácích (slovanských) x 70–65 % cizích, přejatých zůstává zachován dodnes. Jména vycházející z oblíbenosti jsou postupně nahrazována jinými, přičemž jejich výběr ovlivňují dvě protichůdné tendence. Jedna, vedená módní vlnou, směřuje k využití nových jmen přejatých (*Kevin*), druhá hledá neotřelost a exkluzivitu ve jménech kdysi užívaných a dnes už skoro zapomenutých (*Anežka, Eliška, Šimon, Jáchym, Jonáš*). Výsledkem je bohatý a vyvážený repertoár rodných jmen, v němž jsou jednou třetinou zastoupena jména domácí.

Nejoblíbenější mužská jména v letech 1980–1983 byla 1. *Jan*, 2. *Petr*, 3. *Martin*, 4. *Tomáš*, 5. *Jiří*, 6. *Michal*, 7. *Pavel*, 8. *Lukáš*, 9. *David*, 10. *Miroslav*, ve stejné době byla z ženských jmen nejvíce oblíbená 1. *Jana*, 2. *Lucie*, 3. *Petra*, 4. *Lenka*, 5. *Kateřina*, 6. *Martina*, 7. *Veronika*, 8. *Eva*, 9. *Hana*, 10. *Michaela* (podle Knappové, 1989, 168, 173).

Ve smíšených manželstvích se v druhé polovině 20. století začala objevovat tendence dávat dítěti jméno podle rodiče pocházejícího z ciziny a tím demonstrovat jinou národnost otce dítěte, a to zvláště v rodinách, kde otec dítěte má národnost neslovanskou (např. otec Angličan – dítě *Lesley*, otec Arab – dítě *Rafífa*). Ukázalo se, že zejména ve vnitrozemí českého prostředí se cizí partner cítí poněkud izolován, a proto volí pro své dítě jméno typické pro oblast, z níž pochází. (Podrobněji o výběru jmen pro narozené děti příslušníků výše uvedených menšin pojednává Knappová, 1989, 104–121.) Po roce 1989 nastává příliv cizinců z různých zemí, blízkých i vzdálených, a ti obohacují repertoár rodných jmen ČR o jména ze svých rodných jazyků, např. anglická jména *Brandon, Dean*, francouzské *Benoit*, malajské *Tanita*.

Současný repertoár rodných jmen je mnohem rozmanitější, než tomu bylo dříve, protože se výrazně obohacuje o nejrůznější jména cizí (albánská, anglická, francouzská, indická, španělská, turecká, malajská, africká a další), jež upřednostňují především rodiče ze smíšených manželství. Lze tedy konstatovat, že další vývoj

rodných jmen v českých zemích směřuje k větší pestrosti repertoáru. Navzdory této skutečnosti však zůstává jádro repertoáru rodných jmen stabilní. Jak ukázala M. Knappová (1989, 177–184) na rodných jménech pražských, udržují si některá jména své postavení v první patnáctce už 70 let (od 1909 do 1978). Jsou to *Josef, Jaroslav, Jiří, Jan, Václav, Jana* (1909 *Johana*).

Situaci po roce 1989 se věnuje v řadě publikací M. Knappová (např. 1995, 2008a, 2010), nejvýznamnější znalkyně současné antroponymie ČR a po dlouhou dobu jediná soudní znalkyně v oblasti vlastních jmen osobních. Znalecká činnost se týká především ověřování podob jmen a příjmení z hlediska zákonných ustanovení usměrňujících zápis rodných jmen a příjmení do matrik a šíře do veřejných listin a osobních dokladů. Svými bohatými zkušenostmi a znalostmi přispěla a dodnes přispívá jak teoreticky, tak prakticky (soustavným školením matrikářů a vydáváním znaleckých posudků) k úspěšnému zařazování cizích jmen do systému rodných jmen a příjmení v ČR. Jako matriční příručka je užívána její publikace *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* (Knappová, 2010), obsahující přibližně 14 000 jmen jazykově ověřených pro matriční zápis. – V roce 2008 získal soudní znalectví v oboru osobní jména ještě Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i.

K lednu 2012 patřila mezi dvacet nejčtenějších následující jména (jsou uspořádána podle četnosti, citováno podle Pleskalové, 2011, 145): 1. *Jiří*, 2. *Jan*, 3. *Petr*, 4. *Josef*, 5. *Pavel*, 6. *Jaroslav*, 7. *Martin*, 8. *Tomáš*, 9. *Miroslav*, 10. *František*, 11. *Zdeněk*, 12. *Václav*, 13. *Michal*, 14. *Milan*, 15. *Karel*, 16. *Lukáš*, 17. *Vladimír*, 18. *Ladislav*, 19. *Roman*, 20. *Ondřej*.

1. *Marie*, 2. *Jana*, 3. *Eva*, 4. *Hana*, 5. *Anna*, 6. *Lenka*, 7. *Věra*, 8. *Kateřina*, 9. *Alena*, 10. *Petra*, 11. *Jaroslava*, 12. *Veronika*, 13. *Martina*, 14. *Ludmila*, 15. *Helena*, 16. *Jitka*, 17. *Michaela*, 18. *Zdeňka*, 19. *Ivana*, 20. *Jarmila*.

Aktuální četnost uvádí webové stránky www.kdejsme.cz. (*Kdejsme*. Dostupné z: <<http://www.kdejsme.cz>>)

Výběr rodných jmen ovlivňovaly v letech 1786–2014 stejné motivační podněty jako v dřívějších dobách (podrobněji viz Pleskalová, 2011) a je třeba znovu připomenout, že jde o motivy celoevropské.

1. Rodinné zvyklosti: Do poloviny 20. století dominuje volba jmen po rodičích, kmotrech a ostatních příbuzných. Až v druhé polovině 20. století ztrácí rodinné zvyklosti při výběru jmen poněkud na významu, ale volba jména po otci se pevně drží dodnes (matky nepožadují pro dítě jméno po sobě, raději upřednostňují jména, která se jim líbí). Ještě dnes existují rodiny, kde se

tradičně dědí jméno z otce na syna po několik generací. – Rodinné tradice jsou běžné nejen v řadě evropských, ale i mimoevropských jazycích a náboženstvích. V ČR se tento motiv uplatňuje zhruba ve třetině případů volby jmen. Jak bylo naznačeno výše, na dodržování rodinných tradic se velice dbá ve smíšených manželstvích.

- 2. Dobová společenská obliba** zahrnuje a) ožívování jmen oblíbených v dřívějších dobách (*Matyáš, Barbora*); b) volbu jmen oblíbených (módních) i v jiných zemích (např. v 80. letech 20. století *Marek*, rozšířený jak v Evropě, Austrálii, severní Americe, tak v ČR); c) výběr jmen podle populárních osobností z domácí i mezinárodní kultury, politiky, sportu apod; d) volbu jména podle postav z literární, filmové, televizní, hudební apod. produkce, např. zájem o jméno *Angelika* vyvolal seriál italsko-francouzských filmů o Angeline. Tento motiv se však uplatňuje častěji u jmen ženských než mužských.

Volbu jména výrazně ovlivňuje sociální postavení a vzdělání rodičů. Rodiče s vyšší úrovní vzdělání (a tomu odpovídajícím postavením) volí pro své děti jména tradiční, která jsou známa z historie a z literatury. Často také ožívují jména zastaralá (*Kordula, Zdislava, Melichar, Hanuš*). Renesanci znovu zažívají *František, Antonín, Josef, Antonie, Josefa*. Naproti tomu rodiče s nižším vzděláním, základním či nedokončeným, preferují jména nápadná, cizí, neobvyklá, pravopisně komplikovaná a jinak exkluzivní, volí jména podle postav z oblíbených televizních seriálů apod., např. *Esmeralda, Pandora* (podle Knappové, 2008a, 127).

- 3. Individuální podněty** se uplatňují v menší míře a jsou rozmanité povahy. Např. dcera dostane jméno *Markéta*, protože se rodiče poznali na den sv. Markéty nebo jedinou pohnutkou je fakt, že se rodičům prostě jméno líbí. Jména se také volí podle oblíbených přátel a dalších lidí, kteří mají pro rodiče nějaký zvláštní význam.

- 4. Náboženské vlivy** byly ještě v 19. století velmi silné, od té doby slábnou, ale u věřících mají svou váhu dodnes. Např. u křesťanů nadále trvá víra ve světecká jména. Vyznavači či ctitelé židovství zavádějí jména jako *Joshua, Sharon, Abigail*. Významný náboženský vliv se uplatňuje ve smíšených manželstvích, v nichž je otec muslimem. V takovém případě je volba muslimského jména pro dítě obvyklá téměř závazná. Obdobně se děje v případech, že otec pochází z některého afrického státu a prosazuje volbu podle tamějších domorodých tradic (např. *Mongo*, nigerijské mužské jméno z kmene Igbo). Méně se uplatňují vlivy budhistické, taoistické atd.

5. Jazykové a národnostní vlivy se výrazněji projevovaly jednak trvale v jazykově smíšených obcích (*Václav – Vencl*), jednak v době národního ohrožení. V národním obrození demonstrovali vlastenci svou příslušnost k českému národu výběrem jmen slovanských (*Jaroslav, Božena, Bohumil, Ludmila, Ladislav, Miloslav...*), důležitou roli přitom sehráli křtící kněží – národní buditelé, kteří rodičům tato jména doporučovali. V době německé okupace byla dětem často dáována jména domácí nebo jména symbolická (*Renata* [znovuzrozená], *Viktorie* [vítězství]), po druhé světové válce byla na krátký čas v oblibě jména slovanská, zejména ruská a v souladu s poválečnými poměry byl zaznamenán výrazný ústup jmen německých. Ta jsou v ČR dodnes ve výrazné menšině.

Také v dnešní době někteří rodiče demonstrují příslušnost k českému národu a jazyku, a to volbou jmen domácích (*Jaroslav*) nebo jmen v českých zemích vžitých a obecně považovaných za „typicky česká“ (*Jan, Marie, Anna*). Jiní rodiče zase prosazují „mezinárodnost jména“, často preferují i cizí pravopis. Ve smíšených manželstvích má při výběru jména obvykle přednost ten z rodičů, kdo je cizinec, a ten volí jméno typické pro zemi, odkud pochází.

6. Místní zvyklosti: Od druhé poloviny 20. století dochází k postupnému stírání rozdílů mezi venkovem a městem a specifiky jednotlivých regionů. Proto tento motivační podnět ustupuje do pozadí (např. ještě v 19. století bylo v okolí Uherského Hradiště velmi časté jméno *Filoména*).

Hypokoristika

Hypokoristika plynule navazují na předchozí období. O tom, že hrají v neoficiálním prostředí důležitou roli, svědčí především nářeční publikace nebo realistické romány a povídky věrně popisující život ve městech i na venkově. Ve 20. století už byla hypokoristika systematicky zkoumána a dnes k tomuto tématu existuje bohatá literatura (viz Pastyřík, 2003).

Hypokoristika v období 1786–1900

Mnohá hypokoristika měla navíc ještě funkci sociálně zařazující, neboť v té době sloužily některé formanty k tvoření městských, jiné k tvoření venkovských hypokoristik. Typickými sufixy derivujícími pouze městská hypokoristika byly *-inek, -ynek* (*Nácínek, Poldýnek*), *-inka, -ynka* (*Barčinka, Netynka*), *-yčka, -ička* (*Pepička, Otyčka*), od 30. let 19. stol. též *-i, -y* (*Lény, Pepi, Poldi*). Na venkově převládají hypokoristické formanty *-ča* (*Manča, Barča, Tonča*), *-da* (*Tonda, Cyrda*), *-ena, -enka* (*Kačena, Madlenka*), *-ina* (*Pepina*); *-e* (*Anče, Málče* (< *Amálka*)).

Období 1900–2014

Z té doby už pochází bohatý materiál městských i venkovských hypokoristik. V první polovině 20. století jsou časté následující sufify:

1. Tradičně nejpočetnější jsou jména s k-ovými sufify, např. *-ek* (*Francek, Lojzek*), pro ženská i mužská *-ka* (*Božka, Cilka, Fánka, Jarka, Sefka < Josefka*). Hypokoristické formace tvořené rozšířenými sufify byly vyhrazeny především pro malé děti (*Mařenka, Faninka, Ferdáček*), dále *-ík* (*Frantík, Lojzík, Pepík*) atd.
2. Poměrně častý je formant *-a*, odvozuje mužská i ženská hypokoristika (*Boža, Honza, Mařa, Franta, Lojza, Blaža < Blažena, Ferda, Eda, Fana, Jura, Ladá/Láda*).
3. Méně užívané, charakteristické zejména pro venkov, jsou sufify š-ové: *-š* (*Antoš, Fabiš*), *-uša* (*Fanuša, Babuša < Barbora, Maruša*), *-yš* (*Floryš, Ferdyš*), více užívaný je sufix *-ouš* (*Bohouš*).
4. Průměrně zastoupené sufify: *-an* (*Petan*), *-in* (*Edin, Lojzin*), *-ena* (*Mařena, Kačena*), *-ina* (*Málima < Amálie, Pepina*), *-da* (*Tonda, Fanda*), *-ys* (*Matys*), *-ča* (*Kača*), ale některá konkrétní jména s těmito sufify jsou rozšířena po celém území ČR, např. *Tonda, Fanda*.

Během 20. století se rozdíl mezi městskými a venkovskými hypokoristiky postupně stírá. Základní repertoár hypokoristických slovotvorných prostředků je představen v kapitole 2. Základní otázky onomastické teorie a terminologie – Hypokoristikum. Produktivita některých sufifů se v průběhu vývoje mění. Např. sufix *-ča* se v 19. a v první polovině 20. století užíval při tvoření hypokoristik především na venkově (*Manča, Káča, Anča*), ke konci 20. století se objevuje u mladé generace jako častý prostředek rozšířený po celém území ČR (*Evča, Simča, Renča*) a na začátku 21. století dokonce patří k nejvíce užívaným. V současné době zaznamenáváme prozazování sufifů s-ových, např. *Vendys, Mates, Peřas, Martas, Radas, Ondas < Ondřej, Novas < Novák, Mirus, Leonis*.

Změny produktivity jednotlivých hypokoristických formantů představují nepřetržitý proces, podmíněný společenskými potřebami, momentální oblibou, módou a dalšími mimojazykovými faktory.

Příjmení

Příjmení je dědičné jméno rodiny, které slouží v ČR k občanskoprávní identifikaci jednotlivce a které nemůže být měněno libovolně, nýbrž pouze podle příslušného zákona.

Příjmení se vyvinula z příjmí, s nimi mají společné pojmenovací motivy a postupy, podobně jako příjmí jsou také příjmení od původu česká nebo cizí. Byla zavedena

patentem Josefa II. z 1. 11. 1786, jímž bylo nařízeno obyvatelům dědičných zemí přijmout stálá příjmení. Židovskému obyvatelstvu dědičných zemí byla uložena stejná povinnost patentem z 23. 6. 1787 s platností od 1. 1. 1788. Tímto krokem byla zahájena etapa oficiální dvoujmennosti. V praxi to obvykle znamenalo, že jedno z příjmí otce bylo zvoleno za příjmení. Zdá se však, že jak o volbě příjmení z několika příjmí v rodině existujících, tak o jeho konkrétní podobě rozhodovali spíše příslušní úředníci než členové rodiny, a zvláště v těch případech, kdy úředníci neznali česky, byla za příjmení volena jména zkomolená (*Prochazska*) nebo různé nevhodné expresivní přezdívky (*Smradoch, Prase, Guláš, Prda, Sprostý, Ejhleděvka...*).

Úřady si byly těchto nedostatků vědomy, a proto umožňovaly změny příjmení. Zákonná možnost měnit ze závažných důvodů příjmení vychází z Dekretu dvorské kanceláře z roku 1826, který byl nahrazen v roce 1936 osnovou zákona, „v níž se povolovala změna příjmení hanlivých, urážlivých, mravně závadných, komických, zostuzených nebo neznějících česko-slovensky“. Nově řeší tyto případy zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení, ve znění zákona č. 165/2004 Sb. a pozdějších předpisů, který umožňuje změnu příjmení, je-li pro to vážný důvod. Žádosti o změnu příjmení se podávají na příslušných matričních úřadech v místě bydliště a tyto instituce o změně rozhodují (podrobněji Knappová, 2008a, 177).

Důvody vedoucí k žádosti o změnu jména: 1. Negativní expresivní zabarvení jména, viz výše. 2. Cizí charakter jména; po r. 1945 měnilo mnoho Čechů svá německá příjmení za česká (*Prager* za *Pražský*), žádosti o počeštění jména (netýká se však příjmení francouzského nebo italského původu, např. *Donné, Šalé*), popř. o zjednodušení jeho grafické podoby (*Wojcek* na *Vojcek*) se objevují průběžně. Tyto žádosti jsou motivovány také délkou příjmení, např. *Hartmannsgruber*.

3. Žádosti o změnu českého příjmení na cizí jsou opodstatněné tehdy, jestliže je občan ČR dlouhodobě v cizině a jeho příjmení mu při komunikaci působí potíže (např. svými diakritiky – *Vondráček*) a on je chce cizímu prostředí pravopisně přizpůsobit (*Wondratschek*). Pokud je ovšem jediným důvodem ke změně příjmení touha, aby jméno „vypadalo cizí“, nemusí příslušné úřady vyhovět.

Jako příjmení nemohou sloužit různé shluky hlásek (*XYZ*), číslice (*Petr 8., Martin II.*), nebo různé neumělé úpravy jmen vytvořené za účelem, aby působily cize (*Baudyš* na *Baudysen*).

Šlechtická příjmení zanikla v roce 1918, kdy došlo v Československu ke zrušení šlechtictví, a to zákonem č. 61/1918 z 10. prosince 1918. Od té doby nemohli šlechtici užívat označení jako hrabě, baron apod. Předložka z signalizující šlechtictví (*Emanuel z Lešehradu, Jiří z Hustířan*) byla z pojmenování občana ČR odstraněna a jako jeho nové příjmení sloužil nominativ příslušného toponyma (*Emanuel Lešehrad*) nebo od něho utvořené adjektivum (*Jiří Hustířanský*). Podrobněji viz Knappová (2008, 188–192).

V ČR jsou vedle českých příjmení hojná též příjmení německého původu. Mnohá z nich prošla jistým stupněm počestění, zejména pravopisným nebo v rovině hláskosloví (*Bajer* namísto *Bayer*, *Miller* místo *Müller*). Po odsunu Němců v roce 1945 sice těchto příjmení ubylo, ale mnohá z nich zůstala uchována v příjmeních českých občanů: mezi nejčastější dnes patří (pro ilustraci uvádíme jen jednu z jejich podob): *Šmíd*, *Šulc*, *Fišer*, *Müller*, *Kraus*, *Neumann*, *Hofmann*, *Švarc*, *Volf*, *Richter*, *Bauer*, *Majer*, *Langer*, *Vágner*, *Böhm*, *Šubrt*, *Fuchs*, *Bayer*, *Kunc*, *Schneider* (podle Beneše, 1, 1998, 366–357).

Česká příjmení

Pravopisná podoba

Pravopisná podoba příjmení užívaných v ČR je dána rodinnou tradicí, **nepodléhá** – na rozdíl od jmen rodných – dobovým pravopisným pravidlům (*Shejbal*, *Schejbal*, *Procháška*). Také při jejich výslovnosti jsou respektovány zvyklosti rodiny (*Viewegh* s výslovností [Vívék], gen. [Vívega], *Schuster*, gen. *Schustra* nebo *Schustera*). Pravopisná podoba příjmení přechází z generace na generaci a je jakýmsi znakem příslušnosti k jedné a téže rodině. Vzhledem k tomu, že ustalování příjmení užívaných v české národní společnosti byl dlouhodobý proces, uchovávají mnohá příjmení ve své grafické podobě jak starší stadia českého pravopisu, tak hláskosloví: např. *Zyka* < *Zikmund* (jde o pozůstatek tzv. bratrského pravopisu), *Auředník* (starší zápis *ou*), *Sirový*, *Geřabek* (tj. Jeřábek s *j* zapisovaným jako *g*), starobylé *w* obsahují *Nowák*, *Weselý*, spřežky zase příjmení *Liszka*, *Tomaszek*, *Czekaj*. Dodejme, že se některá příjmení vyskytují v pěti i více pravopisných podobách: *Procháзка*, *Prochazka*, *Procháška*, *Procházka*, *Prochácka*.

Z týchž důvodů zachovala mnohá příjmení různá stadia hláskového vývoje: Např. jména *Ouředník*, *Outrata* dokládají změnu náslovného *ú* > *ou*, jména *Sejkora*, *Motejl*, *Smejkal*, *Kejval*, *Slabej*, *Chudej* zase změnu *ý* > *ej*, příjmení *Kožušník*, *Břuchatý* dosvědčují neprovedení přehlásky *'u* > *i*, *Krajčít* zase neprovedení změny *aj* > *ej*. Protetické hlásky *h* a *v* obsahují jména *Hadamík*, *Huličný*, *Vobruba*, *Vorel*, *Pětivoký*, *Voplakal*, hiátové *h* jméno *Danihel* atd. Nářeční změny najdeme např. v příjmeních *Stréček*, *Lóčka*.

Původní podoba příjmení byla v průběhu doby různými úředníky, zvláště německými, rozmanitě zkomolena. Např. rodinné jméno J. Dobrovského znělo původně *Doubravský*, tj. 'z doubravy', ale maďarský farář, který ho křtil (J. Dobrovský se narodil 1753 v Ďarmotech u Rábu), jménu nerozuměl, a proto je napsal nesprávně v podobě *Dobrovský*.

Je třeba mít na mysli, že prvotní oficiální zápis příjmení se udál v období habsburské monarchie, kdy v administrativě působili převážně němečtí úředníci. K proměnám pravopisných podob příjmení docházelo i později, při přepisování jmen z jedné matriky do druhé, při prepisech úředních dokladů a výpisech z nich. Velký vliv na výsledek měla jazyková a písařská úroveň těch, kteří tyto úkony zajišťovali. Tak se většina přejatých příjmení po čase začlenila do českého jazykového systému natolik, že prošla i jistým stupněm počeštění, zejména pravopisného, obvykle ve shodě se spisovnou nebo nářeční výslovností v němčině: *Schwarz* – *Švarc*, *Švorc*.

Upozornění: Existence německého příjmení v české rodině ještě **neznamená**, že **měli předkové této rodiny německou národnost**. V dobách oficiálního ustalování příjmení, v 18. stol., byla úřední řečí němčina, německá byla často i vrchnost duchovní a světská (pokud nebyla jiné cizí národnosti) a přirozeně i úřednictvo. Bylo tedy zcela běžné nejen to, že čeští poddaní byli zapisováni německým pravopisem, ale i to, že česká příjmení deapelativní byla překládána do němčiny. Např. v českém urbáři byli čeští poddaní zapsáni jako *Pekař*, *Kovář*, *Černý*, v jeho německém pokračování pak titíž lidé jako *Bäcker*, *Schmied*, *Schwarz*. Z uvedeného vyplývá, že **pravopisná podoba příjmení sice nepodléhá dobové pravopisné kodifikaci a dědí se z generace na generaci, ale v mnoha případech už neuchovává původní výchozí podobu**. Není ji tedy třeba za všech okolností udržovat. Není to nutné zvláště v případech, kdy grafická podoba příjmení činí svému nositeli trvalé potíže společenského rázu tím, že občan musí neustále objasňovat, jak se vlastně píše (píšu se německy *Schmied*, česky *Šmíd* apod.). Připomeňme, že každý občan může požádat o pravopisnou či jinou změnu svého příjmení. Týká se to také případů, kdy se pravopis příjmení odchyluje od obvyklé podoby jeho apelativního protějšku (*Sirovátka/Syrovátka*), nebo je v rozporu s českou výslovností (*Nemec* místo *Němec*, *Katzer* místo *Kačer*).

Ženská příjmení se tvoří přechylováním od příjmení mužských (*Novák* – *Nováková*, *Černý* – *Černá*); o přechylování a pravidlech jeho užívání zasvěceně informuje Knappová (2008).

V neoficiální sféře se užívaly a dodnes místy užívají podoby odvozené od jména manžela utvořené sufixem *-ka* (*Novačka*), příp. *-ice* (*Karnetka*, *Karnetčice* – *Karnet*), *-ena* (*Marčena* – *Marek*) a *-ula* (*Janečkula* – *Janečka*); podrobněji viz Pleskalová (2011, 162).

V dnešní době spravuje evidenci obyvatel Ministerstvo vnitra ČR. Jeho webové stránky (*Četnost jmen a příjmení*). Dostupné z: <[http://www.mvcr.cz/clanek/cetnost-](http://www.mvcr.cz/clanek/cetnost)

-jmen-a-prijmeni-722752.aspx>) představují aktuální repertoár příjmení všech osob žijících v České republice, a to jak českých občanů, tak cizinců. S oporou o tyto stránky uvádíme přehled deseti nejčtenějších mužských a ženských příjmení (podle statistiky ministerstva vnitra ČR k lednu 2012).

1. Novák, 2. Svoboda, 3. Novotný, 4. Dvořák, 5. Černý, 6. Procházka, 7. Kučera, 8. Veselý, 9. Horák, 10. Němec. 1. Nováková, 2. Svobodová, 3. Novotná, 4. Dvořáková, 5. Černá, 6. Procházková, 7. Kučerová, 8. Veselá, 9. Horáková, 10. Němcová.

Hlavní typy současných českých příjmení jsou uvedeny v kapitole 2. Základní otázky onomastické teorie a terminologie – Příjmení.

Jména po chalupě

Před rokem 1786 to byla neoficiální, nezávazná jména, z nichž některá se po roce 1786 stala závazným a oficiálním příjmením, ostatní jména po chalupě zůstala na venkově jako důležitý prostředek k rozlišení obyvatel v rámci jedné obce. Důležitou roli hrála zejména v případech, kdy mělo několik majitelů usedlostí stejné příjmení. Např. bohatý materiál jmen po chalupě ze Stašska k roku 1837 uvádí Stach (1970).

Přezdívky

Také v dnešní době hrají přezdívky důležitou roli, a to v neoficiálním prostředí. Jejich tvoření představuje spontánní, nepřetržitý proces, který přináší důležité svědectví o specifikách antroponymické slovtvorby. Po celé zkoumané období oficiální dvoujmennosti doplňoval a dodnes průběžně doplňuje soudobou antroponymii.

Hlavní typy současných přezdívek jsou uvedeny v kapitole 2. Základní otázky onomastické teorie a terminologie – Přezdívky.

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů*, 1, 2, 1998; ENC. SLOVNÍK ČEŠTINY: KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002; KNAPPOVÁ, M. *Rodné jméno v jazyce a společnosti*, 1989; KNAPPOVÁ, M. *Proměny českého systému rodných jmen. Acta onomastica*, 36, 1995, 105–109; KNAPPOVÁ, M. *Přezdívky v proměnách staletí. Acta onomastica*, 40, 1999, 82–88; KNAPPOVÁ, M. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*, 1. a 2. vyd., 2002, 2008; KNAPPOVÁ, M. *Rodná jména v Česku v 21. století*. In ČORNEJOVÁ, M. – KOSEK, P. (eds.) *Jazyk a jeho proměny*, 2008a, 121–132; KNAPPOVÁ, M. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* 5. aktualizované a rozšířené vyd., 2010; PASTYŘÍK, S. *Studie o současných*

hypokoristických podobách rodných jmen v češtině, 2003; PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, 2. přepracované a rozšířené vyd., 2001; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; STACH, J. Jména „po chalupě“ na Stašsku k r. 1837. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 11, 1970, 638–658; ŠMILAUER, V. Křestní jména v Sobotce 1780–1848, *Časopis pro moderní filologii*, 33, 1950, č. 4, 174–175; ŠMILAUER, V. Úvodem. In Kopečný, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29.